

STRUKTURA HRVATSKOG NOVČARSTVA U 20-TIM I 30-TIM GODINAMA I STRUKTURALNI PROBLEMI ISKAZANI U KRIZI 30-TIH GODINA

a) Vrste novčarskih institucija u hrvatskim pokrajinama u 20-tim godinama

Hrvatsko novčarstvo je u svom razvoju prolazilo nekoliko etapa vezano uglavnom uz gospodarske okvire u kojima je djelovalo. U prvom razdoblju, koje obuhvaća od sredine XIX stoljeća i može se ograničiti s početkom XX tog stoljeća, nastalo je više novčanih zavoda i njihovih filijala, bilo akumulacijom domaćeg kapitala, najviše štednjom, bilo ulaganjem austrijskih, mađarskih i čeških banaka u hrvatske banke ili otvaranjem njihovih podružnica. U tom razdoblju, tj. od sredine do kraja 19.st.nastao je niz novčarskih zavoda i njihovih filijala koji su u narednom razdoblju pokrenuli dosta opsežnu novčarsku djelatnost, obuhvativši gotove sve segmente gospodarstva. U drugom razdoblju, koje je trajalo do prvog svjetskog rata, Zagreb postaje središte novčarskog poslovanja u pokrajinama Hrvatskoj i Slavoniji, izgrađena je mreža filijala kojima je povezano hrvatsko novčarstvo međusobno i s novčarskim institucijama u drugim dijelovima Austro-Ugarske države. Većina hrvatskih novčarskih zavoda bile su štedionice, jer za njih nije bio potreban veći polog i pokretački kapital, ali su one djelovale uspješno i kao banke vodeći sve vrste poslovanja i obrćući znatne kapitale. U većim novčanim zavodima organizirani su i posebni odjeli za prikupljanje iseljeničkih doznaka, pa su na taj način bile povezane i s velikim svjetskim bankama, u čemu je posebno prednjačila Prva hrvatska štedionica, osnovana 1846 i bila je najjača banka s domaćim kapitalom.

U ratnom razdoblju novčarstvo je također dobro poslovalo. Ujedno se ponešto mijenjala njegova vlasnička struktura tako što su jačali novčani zavodi u vlasništvu domaćeg kapitala, ali je rasla i inflacija novca. Stoga su novčani zavodi ulagali velika sredstva u državne papire države Austro-ugarske, iako je ona ratovala s naznakama propadanja, jer nije bilo mogućnosti ulagati u gospodarstvo. S propašću Austro-Ugarske države s tim se državnim

papirima još neko vrijeme špekuliralo. Obilje novca u vrijeme rata potaknulo je hrvatske novčare i trgovce da organiziraju osnivanje i djelovanje zagrebačke burze vrednotama.¹

Uklapanje hrvatskih zemalja u novu državnu zajednicu Državu Srba, Hrvata i Slovenaca značilo je i novu etapu u razvoju hrvatskog novčarstva. U novim uslovima nije bilo u novčarstvu većih strukturalnih promjena, mada su znatno izmijenjeni uvjeti u kojima je djelovalo. Mreža novčanih zavoda izgrađena nanije nastavila je djelovati po uhodanim putovima poslovanja, iako puno teže nego ranije. Osnovane su neke nove banke, ali neke i propale, a najbolje su prosperirale već uhodane banke i štedionice s dugogodišnjom tradicijom i klijentelom. Veće strukturalne promjene nastale su početkom 30-tih vezano uz ekonomsku i novčarsku krizu, koja je posebno pogodila male novčane zavode pa su neki od njih ili propali ili se fuzionirali s većim.

I u međuratnom razdoblju u hrvatskom se novčarstvu može uočiti znatna raznolikost, jer su bili zastupljeni svi organizacioni oblici u njegovoj strukturi. Najviše su bila zastupljena dionička društva, znatno manje inokosne firme i druge vrste novčarskih zavoda. Ako promatramo na području zagrebačke Trgovačko-obrtničke komore, gdje je bio koncentriran najveći broj novčanih ustanova, taj je odnos naj izrazitiji kako to pokazuje slijedeća tablica s obzirom na vlasničku strukturu;²

Godina	banke i štedionice		Koman-		osiguravajuća društva				Zadruga	sveukupno novčarskih poduzeća					sveukupno
	inokosne Tvrkke	javna trgov. društva	Ditna Društva	dionička društva	dionička društva	Za druge	Zastup stva	Inokosne Tvrkke		trgov. društva	Komandi. društva	dionička društva	zadruga	pno	
1919	13	1	0	139	0	1	27	534	1.75	277	17	286	756	3.086	
1920	15	5	1	137	0	1	25	563	2.303	416	23	371	818	3.931	
1921	21	8	1	146	1	1	23	657	2.753	538	28	490	1.042	4.851	
1922	24	13	2	155	2	2	21	671	2.945	636	44	625	1.105	5.355	
1923	29	14	2	160	4	2	22	675	3.138	715	56	763	1.146	5.818	
1924	31	12	21	162	4	2	26	698	3.354	759	79	836	1.194	6.212	
1925	29	11	3	155	7	2	25	714	3.454	774	90	863	1.218	6.399	
1926	33	11	3	152	8	2	25	736	3.572	763	101	878	1.239	6.553	
1927	38	11	4	152	8	2	25	753	3.723	758	118	889	1.275	6.763	
1928	41	11	4	154	8	2	24	776	3.812	756	136	882	1.307	6.893	
1929	40	11	5	152	7	2	23	829	3.963	762	165	868	1.367	7.125	

¹ Vidi u poglavlju o Zagrebačkoj burzi

² Izvještaji zagrebačke trgovačko obrtničke komore

1930	40	11	5	147	7	2	22	891	4.148	775	173	872	1.469	7.437
1931	40	11	5	153	8	3	21	930	4.314	788	172	887	1.522	7.683
1932	40	10	6	155	7	3	20	949	4.476	775	167	883	1.614	7.915
1933	40	10	6	153	7	3	19	976	4.643	751	168	875	1.708	8.145
1934	41	9	6	150	7	3	18	994	4.559	711	165	867	1.747	8.049
1935	42	10	7	145	7	3	18	0.004	4.496	686	161	866	1.89	8.099
1936	42	11	7	146	6	5	17	1.020/	4.608	667	145	866	2.020/	8.306
1937	38	11	6	145	6	5	17	1.038	4.699	659	150	872	2.173	8.553
1939	41	11	5	146	6	4	17							

Unutarnja struktura novčanih zavoda na području zagrebačke TOK bila je slijedeća:

Godine	banke i, štedionice,	osiguravajuća društva i zastupstva,	mjenjačnice,	zalagaonice i kreditne zadruge
1930	199	50	0	964
1933	86	9	0	14
1935	92	28	24	81
1937	123	21	64	91
1938	127	14	63	93
1939	128	21	60	90 ³

Tablica pokazuje konstantni uspon broja novčanih ustanova u svim formatima, iako u kriznim godinama nešto sporije. Najveći postotni porast je kod inokosnih i mješovitih zavoda, ali je njihov broj relativan u odnosu na dionička društva. To su bili uglavnom manje štedionice u pokrajini, koje su uz štednju obavljale i platni promet pa i davale kontokorentne kredite. Njihovo je poslovanje bilo ograničeno, u vrijeme krize još više, ali su preživljavale više formalno nego stvarno. Mješoviti zavodi kao javno trgovačka i komanditna društva također su bila u konstantnom usponu po broju pa i djelatnosti. Najbrojnije su bile veresijske zadruge, ali su one najčešće poslovale formalno samostalno, a stvarno kao filijale banaka i većih štedionica od kojih su posuđivali novac i dalje ga pozajmljivali, najčešće seljacima i obrtnicima po manjim pokrajinskim mjestima.

U novčarstvu je bio najviše rasprostranjen oblik dioničko društvo i prevladavao je ne samo na zagrebačkom, već i na ostalim područjima. Takva struktura s prevladavajućim dioničkim društvima, pokazuje da je hrvatsko novčarstvo bilo moderno organizirano i javnog poslovanja, jer

³ isto

su ta društva morala javno objavljivati svoje bilance. Tako je javnost imala mogućnost uvida, iako ne i utjecaja, na poslovanje većeg dijela novčarstva, što je za novčarstvo, koje je svoje poslovanje temeljilo znatnim dijelom na štednji stanovništva, bilo važno u stjecanju povjerenja ulagača. Svakako je taj element javnosti poslovanja pridonijelo povjerenju štediša u novčane zavode sve do krize tog povjerenja početkom 30-tih godina. Novčarstvo je znatno utjecalo na razvoj cjelokupnog gospodarstva pa je javnost poslovanja novčarstva na izvjestan način osvjetljavala i okolnosti u gospodarstvu, odnose domaćeg i inozemnog kapitala u njemu kao i trendove poslovanja novčanih zavoda. Posebno je to bilo važno za razvoj industrije, odnosno industrijalizaciju hrvatskih zemalja, koja je upravo u međuratnom razdoblju intenzivnije otpočela. Mnoga industrijska poduzeća bila su i u vlasništvu velikih banaka. U Savskoj i Primorskoj banovini je brojčani razvoj novčanih zavoda bio slijedeći:⁴

Godina	Savska banovina		Primorska banovina		Jugoslavija	
	broj zavoda	filijala	zavoda	filijala	Zavoda	Filijala
1929	103	118	12	7	637	272
1930	102	119	11	1	659	264
1931	106	122	11	3	639	254
1932	104	90	12	3	632	237
1933	104	89	12	3	619	209
1934	104	73	12	3	615	171
1938	347		18		863	

Kao što pokazuje tablica kriza iz početka 30-tih godina nije utjecala na smanjenja broja novčanih zavoda već njihovih filijala za približno 40 posto, što je bio rezultat smanjenja obima poslovanja, ali i provođenja racionalizacije u organizaciji, i nije bitnije izmijenilo strukturu novčarstva. S obzirom na imovinsku vrijednost akcionarskih novčanih zavoda u hrvatskim zemljama i u relacijama s ostalim jugoslavenskim područjima, njegova je struktura prema vrijednosti glavnice 1926. bila slijedeća: (u milionima d.)⁵

vrijednosti glavnica akcionarskih novčanih zavoda

miliona

⁴ Statistički godišnjak za 1934 str.200 i st.g. za 1940 str.270

⁵ Privreda, 1926, 7

Područja	Br.(banaka) i štedionica	Do 1	1-5	5-10	10-25	25-50	50- 100	Više od 100	Br.udruženih banaka.
Hrvatska i Slavonija	141(2)	81	45	5	4	2	2	2	96
Dalmacija s Bokom Kotorskom	12(1)	1	10	1	0	0	0	0	5
Srbija, Kosovo i Makedonija	299 (?)	55	194	31	15	3	0	1	78
Vojvodina, Bačak i Baranja	122 (5)	85	31	3	3	0	0	0	107
Bosna i Hercegovina	70 (1)	24	36	5	4	1	0	0	39
Slovenija s Prekomurjem	11 (?)	1	4	2	3	1	0	0	9
Crna Gora bez Boke kotorske	8 (?)	8	0	7	0	1	0	0	4
Ukupno u Jugoslaviji	663 (9)	247	327	47	30	7	2	3	338
gradovi centrale									
Zagreb		26	4	8	4	1	2	2	2
Beograd		65	2	31	15	13	3	0	1
Ljubljana		8	0	2	2	3	1	0	0
Sarajevo		13	0	3	5	4	1	0	0

U Državi Srba, Hrvata i Slovenaca bilo je sredinom 20-tih godina 663 novčana zavoda kao dionička društava i 9 gradskih i općinskih štedionica. Na području hrvatskih pokrajina bilo je 20 posto s 25 posto uložnog kapitala. Teritorijalna rasprostranjenost novčanih zavoda te njihovi imovinski odnosi bili su slijedeći:⁶ (u milionima)

teritorijalna rasprostranjenost Područje kao gore	1926 boj nov. Zavoda	1 n.z. na 1 km.	1 n.z. na br. stanovnika	dionička glavnica	Rezerve	štedni ulošci
1	141(2)	306	19.158	633	255	3.463
2	12(1)	984	50.805	23	6	121
3	299	303	15.095	875	226	1.463
4						
5	70(1)	721	27.000/	185	58	460/
6	11	1.473	98.265	109	24	592
7	8	1.712	44.338	26	5	19
8	672 ?	?	?	1.971	581	6.776

Unutar hrvatskih područja ti su odnosi bili slijedeći:

Oblast	Br.banaka	na km2	na br.stanovnika
Dubrovačka	5	447	23.135
Osiječka	54	394	21.220/
Primorsko- krajiška	25	572	26.516
Splitska	8	782	39.320/
Srijemska	35	196	12.094
Zagrebačka	44	181	18.977

Većina novčanih zavoda bile su samoupravne štedionice po nazivu, a poslovale su kao banke. Naime, za osnivanje štedionica nije bila potrebna glavnična podloga kapitala, već samo odobrenje Ministarstva trgovine i industrije. Stoga je osim javno-pravnih

⁶ Privreda 1927 br 12

štedionica bilo i drugih novčanih zavoda, koji su imali u svom nazivu riječ "štedionica", prikupljali štednju i poslovali s njom, ali su obavljali i sve ostale bankarske poslove i smatrani pa i nazivani bankama. U Savskoj banovini je od 77 novčanih zavoda njih 60 imalo riječ "štedionica" u svom naslovu pa je imala i najveća hrvatska banka Prva hrvatska štedionica popularno nazivana Praštedionica. Banke i štedionice razlikovale su se uglavnom po tome što su jedne bile u inokosnom vlasništvu ili dionička društva, a druge javno-pravne štedionice. Svi novčani zavodi u hrvatskim pokrajinama u međuratnom razdoblju su poslovali po Trgovačkom zakonu iz 1874. i njegovim dopunama, jer sve do kraja 30-tih godina nije obznanjen zakon o bankama. Od 1934. poslovale su također na osnovi tada usvojenog Zakona o općinama, a na osnovi Zakona o banskoj upravi osnovane su i djelovale oblasne i zatim od 1929. i banovinske štedionice. Godine 1938. obznanjen je Zakon o općinskim štedionicama pa su po njemu djelovale sve štedionice. Gradske štedionice su 1931 osnovale Savez štedionica kraljevine Jugoslavije i pristupile Savezu slavenskih štedionica u Gdanjsku. Takva nastojanja samoupravnih štedionica pozdravljena je u časopisu Privreda 1931 (Hrvatska privreda) slijedećim napisom:» Sada u mjesecu decembru 1931. osnovan je Savez samoupravnih štedionica Kraljevine Jugoslavije institucija, koja ako bude dovoljno agilna, može korisno da posluži organizaciji samoupravnog kredita u državi...Posljednja ekonomsko financijska kriza, a prije svega kriza povjerenja pokazale su veliku moralnu vrijednost samoupravnih novčanih ustanova. I zato treba da svaka naša banovina dobije svoju komunalnu štedionicu.» Razvoj samoupravnih štedionica nastavljen je u 30-tim godinama uspješno, usporedo s razvojem državnih novčanih zavoda, kao svojevrsne autonomne polu javne novčane institucije i njihovo je poslovanje napredovalo posebno u poslovima štednje, kreditiranja i gotovinskih rezervi koje nisu mogli plasirati, zbog nedostatka zakonske regulative sve do donošenja posebnog zakona o njihovom djelovanju 1938.godine.

Do 1938. bilo je u Savskoj i Primorskoj banovini 19 raznovrsnih javno-

pravnih štedionica slijedećih vrsta:⁷

vrsta štedionice	Savska Banovina	Primorska banovina	ukupno	Jugoslavija
Gradske	8	2	10	17
Općinske	0	6	6	32
udruženih općina	1	0	1	2
Okružne	0	0	0	6
Banovinske	1	1	2	5
Ukupno	10	9	19	62

Najveća i najpoznatija javno-pravna štedionica bila je Gradska štedionica grada Zagreba. Ona je imala u 30-tim godinama više filijali i u drugim gradovima, a sredinom tog desetljeća držala 20 posto štednje u Savskoj banovini. Gradskih štedionica bilo je u svim gradovima (varaždinska, posavska, međimurska itd.) U njima su čuvani gradski novci a upravu su imenovali gradski odbornici i bile su često opterećene komunalnim dugovima. One su osnivane od javnih vlasti da čuvaju gradske novce i dodjeljuju kredite, ali su čuvale i uštede građana te dodjeljivale kredite. Poslovanje Zagrebačke gradske štedionice prema Izvještajima pokazuje slijedeća tablica:

vrsta poslovanja	Porast poslovanja zagrebačke Gradske štedionice					
	1926	1928	1930	1932	1935	1939
Aktiva					524	600
Blagajna	35	48	87	11		
Dužnici	123	194	263	242		
električni tramvaj	3	10	11	19	35	52
Mjenice i zajmovi	21	53	69	73		
hipotekarni zajmovi	4	19	34	31		
Amortizacioni zajmovi	18	18	20	31		
I nekretnine						
Efeki	6	3	13	9		
Pasiva						
Ulošci na knjižice na tekuće račune	176	259	375	294	4.463	
Reeskontu	29	63	99	83		
Vjerovnici	4	8	0	9		
	0	4	0	5		
Dobitak	2	2	5	6	26	14

Zagrebačka gradska štedionica osnovana je 1914. pod pokroviteljstvom zagrebačke gradske uprave, koja je bila i njezin glavni vjerovnik, i čuvala je gradski novac tijekom rata. Uz to je djelovala i kao novčani zavod i za ostale novčarske poslove. Do sredine 20-tih godina izrasla je u veliki novčani zavod koji je čuvao približno 200 miliona uložnog

⁷ Izvještaj Saveza novčanih zavoda za navedene godine

novca, od čega 176 miliona kao štednju na knjižice, što pokazuje povjerenje štediša u nju. Od 1923 davala je kredite gradskoj općini i gradskim poduzećima: plinari, munjari (Elektri), vodovodu za nabavku potrebnih strojeva i proširenju vodovodne mreže. Imala je i svoje posebno poduzeće-gradski tramvaj ZET i gradski autobus te je oboje financirala za proširenje prometnih linija čime je pridonosila razvoju prigradskih naselja. Znatnim građevinskim kreditima financirala je stanogradnju u dijelovima gradskih zagrebačkih četvrti i znatan broj obiteljskih kuća u zagrebačkim predgrađima sagrađen je njezinim kreditima. Zagrebačka štedionica financirala je i elektrifikaciju Zagreba i zagrebačke županije. Ona je sufinancirala izgradnju električnih centrala u Ozlju i Karlovcu te dalekovoda od njih do Zagreba i okolnih gradića: Samobora, Kerestinca, Jastrebarskog, Klinča selo, Vrapća, Stenjeveca i Podsuseda.

U kriznim krajem 20-tih i početkom 30-tih godina i zagrebačka banka je pretrpjela kratkotrajnu navalu ulagača (oko 25 %), ali već 1932 uslijedilo se smirenje i porast uložaka. Ipak je i ona zatražila zaštitu i otvorila Novo poslovanje. Već 1934. imala je u novom poslovanju skoro isto toliko «nove» štednje kao i «stare», te je nastavila uobičajeno poslovanje.

Ostale gradske kao i općinske štedionice poslovale su u znatno manjem obimu, a poslovale su i raznim novčanim poslovima s kojima su zadirale u novčarsko poslovanje raznih obrtničkih i zadružnih štedionica. Sve općinske štedionice imale su kao vjerovnike i upravne odbore gradske upravne vlasti te su na razne načine potpomagale razne komunalne pothvate za razvoj sredina u kojima su djelovale. Glavni konkurent bila im je Poštanska štedionica, ali i privatne štedionice u prikupljanju štednje, ali su imale i povjerenje lokalnog stanovništva, jer su tu štednju manje-više pravedno distribuirale.

Posebnu važnost i značaj imale su Oblasne štedionice osnovane po principu javno-pravnih štedionica i po uzoru na njemačke pokrajinske štedionice, ali s manjim ovlastima, jer nisu mogle držati i

javne zaklade, odnosno «pupilarne» novce. Prva Oblasna štedionica osnovana je za Zagrebačku oblast 1927, zatim i za osječku slijedeće godine. One su osnovane s ciljem da kao štedionice posluže i oblasnoj administraciji za njihovo samostalno poslovanje u interesu javnih radova i potpomaganja socijalnih i zadružnih institucija. Oblasne štedionice su na taj način postale javno-pravne štedionice. Poslije osnivanja banovina, odnosno od 1930 Zagrebačka oblasna štedionica je proglašena štedionicom Savske banovine. Banska uprava preuzela je jamstvo za poslovanje Zagrebačke oblasne štedionice. Po osnivanju Primorske banovine osnovana je u Splitu štedionica te banovine i poslovala je po principu samoupravne štedionice. Međutim njihovo je djelovanje bilo ograničeno, jer nisu imale pravo držanja javnog i pupilarnog novca, što je bilo u resoru državnih i poludržavnih banaka.

Oblasna štedionica Savske banovine već je od osnivanja uspješno djelovala i u nekoliko godina ostvarila promet svih novčarskih vrsta kao i vodeći privatni novčani zavodi. Usprkos kriznih godina s početka 30-tih godina imala je mjenica i uložaka da je pomogla kreditiranje, posebno javnih institucija, što pokazuje slijedeća tablica:⁸

štedionica Savske banovine

godine	Mjenice	zajmovi	dužnici	Efekti	štedni ulošci, vjerovnici bilance		dobitak
1928	12	8	22	0	19	14	0,08
1930	13	14	63	0	29	63	0,7
1932	12	40	18	0,5	26	42	1
1934	11	37	36	0,5	35	48	0,6

godine	Štednja na	vezana	ukupno	vjerovnici na	razni vjerovnici- na tekuće račune zadruga, privatni ijavno-pravni subjekti
	Knjižice	štednja		efekte i polog	
1934	35	0,3	35	0	48
1936	45	1,4	46	55	57
1939	95	1,8	97	83	194
1940	200/	2	202	186	414

⁸ Izvještaji štedionice

Banovinska štedionica je kreditirala izvođenje javnih radova putem banovinske vlasti - administracije gradova i općina u njihovim poslovima javnih radova. Do 1934. podijelila je ukupno 50 miliona zajmova-najviše 30 tisuća od kojih su izgrađene bolnice u Sušaku, Osijeku, Slavonskoj Požegi te lječilište u Topuskom. Također je financirano više javnih radova za izgradnju i popravke javnih cesta i melioracija zemljišta. Do 1937. zajmovima Banovinske štedionice izgrađeno je ili popravljeno 12 bolnica, dva banovinska lječilišta, više higijenskih javnih bunara i vodovoda te zdravstvenih stanica. Sagrađeno je 8 električnih centrala, 7 vodovoda, više općinskih zgrada i više od 30 školskih zgrada. Posebnu brigu vodila je Oblasna štedionica o seljačkim zadrugama u sastavu Saveza hrvatskih seljački zadruga, jer je u tome savezu bilo najviše zadruga i zadrugara, ali je potpomagala i druge seljačke zadružne saveze: Zadružne zveze, zadruga, sa sjedištem u Zagrebu, Srpske zemljoradničke zadruge u sastavu Saveza zemljoradničkih zadruga sa sjedištem u Novom Sadu te agrarnim zajednicama. Do 1939. Banovinska štedionica Savske banovine podijelila je mjenični kredit 150 zadruga na 700 mjenica u iznosu 11 miliona dinara po kamatnoj stopi od 5%. Zadruge su imale poteškoća s otplatama tih dugova, jer ih nisu mogle naplaćivati od zadrugara, zbog krize poljoprivrede i zakonskih odredaba. Naime Zakonom o zaštiti seljačkih dugova, krediti zadruga, odnosno dugovanja seljaka, prebačeni su državnoj novčanoj instituciji odnosno Državnoj agrarnoj banci.

Oblasna štedionica Savske banovine imala je svoje podružnice u više pokrajinskih gradova: Karlovcu, Gospiću, Daruvaru, Crikvenici, Novoj gradiški, Slavonskom brodu. Osječka banovinska štedionica djelovala je do 1932., a tada je povučena da ne konkurira gradskoj štedionici pa je tako uspostavljena ravnoteža gradskih s drugim samoupravnim štedionicama. Poslije osnivanja Banovine Hrvatske spojene su Oblasne štedionice Savske banovine i Primorske banovine u Štedionicu Banovine Hrvatske.

Oblasne štedionice uživale su veliko povjerenje štediša pa i

ostalog stanovništva čime i političke podrške. Direktor Oblasne štedionice Savske banovine, a zatim i Oblasne štedionice Hrvatske Banovine bio je i Predsjednik i vođa najveće hrvatske stranke -Hrvatske seljačke stranke Vlatko Maček.

Iako su oblasne štedionice, kao poslije i Oblasna štedionica banovine Hrvatske, bile javni novčani zavodi, koji su djelovali na kreditiranje javnih ustanova i gradova, bile su znatno porezno opterećivane, kako s državnim tako i komunalnim porezima, ipak su od deponiranog novca znatno kreditirale javne gospodarske i druge posebno upravne institucije. Povremeno su zbog toga dolazile u sukobe s privatnim i poludržavnim, odnosno državnim novčanim institucijama kao na primjer s Privrednom agrarnom bankom. Banovinske štedionice imale su vrlo razgranato poslovanje s gradskim i općinskim vlastima pri kreditiranju raznih komunalnih poslova, ali nisu sve do 1938.godine mogle držati javne novce dulje od godinu dana. Nakon objavljivanja zakona o štedionicama dobile su pravo deponiranja javnih novaca od raznih poreza, prireza i ostalih javnih novaca, što ih je učinilo poludržavnim novčanim ustanovama i pokrenulo još veće povjerenje u njihovu djelatnost. Pod kraj 30-tih godina usvojeno je više zakonskih odredaba koje su davale veće mogućnosti i Samoupravnoj oblasnoj štedionici da sudjeluje u deponiranje raznih držanih računa i njihovog novca, što ih je činilo poludržavnim novčanim ustanovama i još više učvrstilo povjerenje stanovništva u njihovu djelatnost.

Uz oblasne i druge poludržavne novčane institucije bile su i Poštanske štedionice. Ona je poslovala kao i sve ostale novčane ustanove, ali je bila u povoljnijem položaju od drugih štedionica, jer je bila pod posebnom zaštitom državne administracije i posebnim zakonom. Poštanska štedionica je bila potpuno državna novčana institucija te djelovala po posebnom zakonu. Centrala poštanske štedionice bila je u Beogradu, a po ostalom dijelovima države imala je brojne filijale-u svakom većem mjestu koje je imalo poštanski ured. U

Beogradu je njezinim radom upravljalo posebno Nadzorno vijeće od šest članova imenovanih od ministra financija, saobraćaja te industrije. Nadzorno vijeće bilo je samo nadzorni, a ne i upravni organ, pa je poslovanjem poštanske štedionice upravljala brojna administracija. Filijale su bile samo poslovne ispostave, ali su izazivale netrpeljivost privatnih novčanih zavoda kao i oblasnih štedionica. U Poštansku štedionicu se u 30-tim godinama slijevala štednja podignuta iz privatnih novčanih zavoda usprkos relativno niskoj kamati, jer je imala zakonsku sigurnost. Poslovanje poštanske štedionice s čekovima i virmanima iznosio je u 30-tim godinama 60 do 90 milijardi ili 11 do 19 milijardi uplata i isplata. U Zagrebačkoj filijali je 1938. promet iznosio 23,3 milijarde na 5,6 miliona uplata i isplata. Broj čekovnih računa u zagrebačkoj filijali porastao je od 1926 do 1935 dvostruko, a u štednji uložaka desetorostruko - od 8 miliona na 850 miliona. Ona je krajem 30-tih godina bila najjači novčani zavod u državi te je njezin značaj bio gotovo jednak Narodnoj banci za reguliranje kamatne stope i kreditiranje. Ona je konkurirala ostalim novčanim zavodima i niskom kamatnom stopom, što je također izazivalo njihovo nezadovoljstvo, koje se manifestiralo i u političkim odnosima. Poslovala je s većim dobitkom od ostalih novčanih zavoda i u vrijeme krize, a još više u drugoj polovini 30-tih godina pa je njena dobit iznosila više od privatnih i državnih novčanih zavoda. Poštanska štedionica je malo kreditirala gospodarstvo. A koliko je kreditirala bilo je to samo kratkoročnim kreditima i njezino poslovanje bilo je više vezano uz poslovanje s držanim institucijama u Beogradu.

U 30-tim godinama Poštanska štedionica je imala je 9 filijala po banovinama s brojnim ispostavama, ali je najviše poslovnog prometa preko 50% posto bilo u centrali u Beogradu, zbog suradnje s državnim institucijama koje financirala i kreditirala, jer je držala i državne novce. Sve je to izazivalo veliki političko-ekonomsko nezadovoljstvo u ostalim dijelovima Jugoslavije, ali je stanovništvo ipak u njoj imalo znatno povjerenje kao u sigurnijom državnoj instituciji, posebno u

vrijeme krize, ali i nakon oporavka ostalog novčarstva.

Poštanska štedionica i njene ispostave poslovala je osim sakupljanja štednje i sa svim bankarskim poslovima pa je 1925. imala bilancu 989 miliona dinara, 1930. imala je 2.452 miliona, 1939. godine bilancu 4.789 miliona. Njezina bilanca pokazuje da je i u vrijeme krize dobro poslovala, posebno u prikupljanju štednih uložaka kao što pokazuje slijedeća tablica:⁹

POŠTANSKA ŠTEDIONICA		BILANCA		ŠTEDNJA					
godine	Bilanca			čekovni ulošci	ulošci na knjižice				
1925	989,6			445	2,1				
1930	2.452,0			712,5	203,3				
1935	3.364,20			1.178,90	850,7				
1939	4.789,50			2.023,00	1.023,4				
	Do	100-							
	100	1000	1000-25.000	50000	1.000.000	250.000	više	ukupno	
1929	20.462	24.684	16.670	410	111	20	5	59.362	
1930	56.934	48.834	25.202	910	250	47	19	127.196	
1932	110.504	61.631	27.304	14.603	2.250	427	205	35	216.957
1935	191.102	82.348	66.205	13.939	4.532	1.693	530	83	360.432
1939									

Osim navedenih vrsta novčanih zavoda, bilo ih je i drugih u složenijim oblicima po vlasničkoj i djelatnoj strukturi- kao na pr. javnim trgovačkim i komanditnim društvima. Njihov je broj bio relativno malen, ali je napredovao kao i njihova djelatnost. Ove su vrste novčanih zavoda bile vezane uglavnom za financiranje trgovine. Bilo je i inokosnih novčanih zavoda, ali su to bile manje ustanove u pokrajinskim mjestima i uglavnom su obavljali platni promet, djelomice skupljali štednju i kratkoročno kreditirali obrtnike. Često su to bili zavodi mješovitog tipa: štedionice, zalagaonice i mjenjačnice. Istom od 1935. djeluju mjenjačnice samostalno.

Također je u 20-tim godinama u velikom broju bilo veresijskih ili kreditnih zadruga, koje su najčešće djelovale kao filijale većih banaka, od kojih su pozajmljivale novac da bi ga dalje same

⁹ Prema izvještajima Poštanske štedionice

posuđivale. One su najčešće bile bankama njihov transfer za kreditiranje seljaka. U tridesetim su zbog krize, posebno dugova zemljoradničkog stanovništva, mnoge takve zadruge propale i njihov je broj znatno smanjen.

Do kraja 20-tih godina u hrvatskim pokrajinama formirana su tri tipa novčanih zavoda: nekoliko velikih, više srednjih i brojni mali, bilo kao samostalne inokosne tvrtke bilo kao filijale velikih novčanih zavoda. Bilo je i nekoliko specifičnih banaka osnovanih kao potpora političkim strankama ili grupama, ali su one brzo propale. Tako je na primjer Hrvatska seljačka zadružna banka bila osnovana kao potpora Hrvatskoj seljačkoj stranci, ali se ispostavilo da su seljaci glasovali za tu stranku, dajući njoj svoje glasačke kuglice, ali su svoje novce odnosili na štednju u Praštedionicu. Nešto je stabilnija bila Katolička banka, ali nije većih uspjeha imala ni Srpska privredna banka, jer je njoj konkurirala velika Srpska banka. Također nije uspjela ni banka koju su uz pomoć države osnovali ratni veterani, jer nije imala ni dovoljno kapitala ni poslovnosti.

Najviše novčanih zavoda bilo je na području zagrebačke Trgovačko-obrtničke komore gdje je bila najveća njihova koncentracija ne samo u hrvatskim zemljama, već i u jugoslavenskim razmjerima. A unutar tog područja bila je najveća koncentracija u Zagrebu kako to pokazuje tablica: prema Izvještajima Zagrebačke Trgovačko-obrtničke komore za navedene godine:

struktura novčarstva na području zagrebačke Trgovačko obrtničke komore

Godine	Vrsta novčanih zavoda	Zagreb,	Bakar	Bjelovar	Karlovac	Križevci
1926	novčani zavodi	78	2	5	6	1
	Osiguravajuća društva	13	0	0	0	1
	osig.društva strana	23	0	0	0	0
	kreditne zadruge	28	1	4	2	1
	Ukupno	142	3	9	8	3
1930	1	68	2	11	6	1
	2	9	0	0	0	1
	3	37	0	0	0	0
	4	70	2	6	10	5

		5		184	4	17	16	7
1935		1		36	0	3	1	1
	2 i 3			24	1	0	0	0
	Mjenjačnice			16	0	0	0	0
	4			33	3	0	3	0
	5			109	2	3	4	1
1938		1		42	1	7	6	2
	2 i 3			13	0	0	0	0
	Mjenjačnice			25	0	3	7	0
	4			36	1	0	4	0
		5		116	2	10	7	2
Petrinja	Senj	Sisak	Sušak	Varaždin	ukupno gradovi	vanjski srezovi		
	2	4	1	20	3	152	70	
	0	1	0	2	1	18	0	
	0	0	0	0	0	18	0	
	1	0	0	0	0	39	133	
	3	5	1	22	4	184	203	
	2	1	1	5	5	105	82	
	0	1	0	2	1	14	0	
	0	0	0	0	0	37	0	
	2	4	3	3	3	116	848	
	4	6	4	10	9	272	930	
	2	1	2	1	2	52	40	
	0	0	0	1	0	27	1	
	0	0	0	1	0	18	6	
	1	1	0	2	0	42	39	
	3	2	2	5	2	139	86	
	3	2	2	7	4	80	47	
	0	0	0	0	0	13	1	
	1	0	0	7	2	45	18	
	1	1	0	3	0	47	46	
	5	3	2	17	6	185	112	

b/STRUKTURALNI PROBLEMI NOVČANIH ZAVODA U HRVATSKIM POKRAJINAMA
U 30-TIM GODINAMA

Kriza novčarstva s početka 30-tih godina pokazala je, uz ostalo, i nepovoljnu organizacionu strukturu jugoslavenskog pa i

hrvatskog novčarstva. Treba reći da taj problem nije bio svojstven samo hrvatskom, već u širim razmjerima i evropskom novčarstvu, ali je za hrvatsko novčarstvo imao znatno teže posljedice, zbog više razloga: nedovoljnih zakonskih regulativa, nedostatnog novčarskog i kreditnog tržišta, nedovoljne potpore emisione banke i drugih povlaštenih državnih banaka te stagnacije Zagrebačke burze u trgovini efektima, ali i raspršenošću novčanih zavoda i njihovom teritorijalnom distribucijom. Budući da u međuratnom razdoblju u Jugoslaviji nije usvojen novi zakon o bankama, mada je izrađivan više puta tijekom tih dvadeset godina. Istom 1938. obznanjen je Zakon o općinskim štedionicama, kojim je bila definirana njihova uloga kao javno - pravnih novčanih ustanova, pa je omogućeno barem djelomično razgraničavanje djelovanja javno-pravnih i privatnih novčanih zavoda.

Već u drugoj polovici 20-tih godina došla je do izražaja i strukturalna i materijalna raspršenost novčanih zavoda kao element nestabilnosti akcionarskog novčarstva i pokazala se potreba reorganizacije. Ona je djelomice i izvršena. Naime, nakon stabilizacije dinara 1926. novčani zavodi su morali preispitati i svoje kreditne mogućnosti kao i statusne uslove djelovanja. U tom su procesu nestale neke nelikvidne banke te je izvršena koncentracija i konsolidacija novčanih zavoda. Novčani zavodi s pretežitim domaćim kapitalom sređivani su tijekom 20-tih godina uglavnom na osnovi vlastitog poslovanja i pri tom je nastalo nekoliko velikih banaka te vaše srednjih. Dalje sređivanje bilo je pod pritiskom krize u 30-tim godinama.

Inozemni kapital s većim rezervama bio je fleksibilniji te su izvršene fuzije više novčanih zavoda i utemeljeno nekoliko velikih banaka. Te su velike banke također imale svoje filijale po pokrajini i konzorcijalne poslove s malim novčanim zavodima, pa je tako nastala paradoksalna situacija u odnosu na raniju ulogu malih novčanih zavoda. Naime, ranije su oni bili osnivani s ciljem da spriječe prodor inozemnog kapitala tako da su apsorbirali domaći akumulirani

kapital, odnosno štednju u pokrajini. U novim okolnostima 30-tih godina krize, oni su postali preskupi i nepodesni za suzbijanje konkurencije kako filijala inozemnih velikih banaka tako i državnih novčanih zavoda i održali su se uglavnom kao njihove filijale ili zavodi za platni promet.

Do početka 30-tih godina u zagrebačkom novčarstvu formirane su tri grupe novčanih zavoda: šest velikih, od kojih su tri bila u većinskom vlasništvu inozemnog kapitala: Jugoslavenska banka, Jugoslavenska udružena banka i Hrvatska banka, te tri u većinskom vlasništvu domaćeg kapitala: Prva hrvatska štedionica, Gradska štedionica Zagreb i Srpska banka Zagreb. Sve su ove banke imale filijale po svim hrvatskim i jugoslavenskim zemljama. Uz te velike banke bilo je i osam srednjih s glavničnim kapitalom od 15-20 milion dinara i 10 malih s manjim kapitalom. Svi su ti zavodi imali relativno velike i razgranate poslove tako da su povjerioci i krediti iznosili nekoliko puta više od glavničkog kapitala i rezervi. Oni su svi manje-više poslovali s tuđim sredstvima, bilo štednim ulošcima bilo sredstvima povjerioca, i bili kreditno prenapregnuti. Mjenice i nekretnine zajedno s uložnim kapitalom i rezervama nisu mogli pokriti kredite odnosno štedne uloge i povjerioce tj. tuđi novac, što znači da je novčanim zavodima poslovanje bilo uslovno likvidno, odnosno da je ovisilo o povjerenju štediša i vjerovnika u poslovanje novčanog zavoda. Kriza tog povjerenje s početka 30-tih godina pokazala je da novčanim zavodima predstoji ili povećanje vlastitog kapitala ili efikasnija potpora državne administracije za uspješno poslovanje. Stoga se javila potreba ne samo solidnijeg poslovanja, već i organizacionog restrukturiranja u pravcu okrupnjavanja akcionarskog i drugog kapitala.

Obzirom na okolnosti poslovanja u 30-tim godinama, kad je većina novčanih zavoda imala ograničeno djelovanje pod tzv. "zaštitom" zakona od runa, njihovo povezivanje postalo je teško ostvarivo, a «zaštita» samo administrativna. Pod takvom su se zaštitom neki, uglavnom veći,

novčani zavodi spasili od propasti, a i neki uglavnom manji likvidirani, dok su manji preostali bez zakonske zaštite egzistirali kao imobilni na osnovu svojih statuta. Tako je u tijeku 30-tih godina veliki broj novčanih zavoda prestao je djelovati ili preustrojen na neke jednostavnije poslove poput mjenjačnica, zalagaonica i slično kako to pokazuje i slijedeća tablica za područje zagrebačke Trgovačko-obrtničke komore: (prema Izvještajima za navedene godine)

vrsta novčanog poslovanja	1930	1939
novčani zavodi	187	128 (-59)
domaća osiguravajuća društva	14	21
mjenjačnice	0	60
zalagaonice	0	4
kreditne zadruge	964	90
nabavljačke zadruge	386	31
konzumne zadruge	32	22
razne	235	18
ukupno s obrtnicom	468	308
bez obrtnice	1.387	66
sveukupno	1.855	374

Tablica pokazuje da je u 30-tim godinama, znatno smanjen broj novčanih zavoda, približno jedna trećina, a posebno je bio smanjen broj raznovrsnih zadruga, koje su bile na razne načine vezane uz novčane zavode. Suštinskih organizacijskih promjena nije bilo ni po vrstama ni s obzirom na imovinske odnose u smislu povezivanja štednog i vjerovničkog kapitala s glavničnim, već samo njihovo blokiranje, tako da nije korišten ni oblik vezane štednje, pa su provedene u većoj ili manjoj mjeri samo razne restrikcije ili promjene vrste poslovanja, odnosno obujma poslovanja.

Veliki novčani zavodi financirali su uglavnom industriju i veletrgovinu i ponekad veleposjed, a srednji i mali, pogotovo pokrajinski zavodi, kreditirali su i obrtnike i seljake, pa je njih

posebno pogodilo 1932. usvajanje Zakona o zaštiti zemljoradnika, kojim su bili blokirani dugovi, a zemljoradnike nelikvidnost i propadanje tih malih zavoda. Opterećeni dugovima, a bez mogućnosti da naplate svoja potraživanja, kao i visokim raznovrsnim porezima i općom ekonomskom krizom, mnogi su mali novčani zavodi propadali ili nelikvidno poslovali u "tihoj" likvidaciji. U krizi se pokazalo da je i rentabilitet velikih novčanih zavoda bio ugrožen i velikim režijskim troškovima. Da bi smanjili te troškove, veliki novčani zavodi su smanjivali i broj filijala u pokrajini, pa je samo u razdoblju od 1930-1934 ukinuto 45 filijala.

Budući da su svi novčani zavodi bili mješovitog tipa i poslovali svim vrstama novčarskih poslova, tijekom vremena su u njihovim aktivama narasli ne samo dugovi i broj dužnika, već i nagomilane nekretnine i poduzeća, koja su donosila dobit, ali i opterećivale bilance, pa su banke nastojale smanjiti te posjede. Ali kako su zbog krize i nekretnine gubile na cijeni to je također slabilo likvidnost novčanih zavoda. I prepolovljeno poslovanje nametalo je racionalizaciju i koncentraciju kapitala. Budući da nije obznanjen zakon o bankama, to je i restrukturiranje hrvatskog novčarstva i u 30-tim godinama izvršeno na osnovi profitabilnosti poslovanja, a s obzirom na osnovne oblike organiziranosti na tri osnovne grupe: privatno akcionarsko, javno-pravne štedionice i manje inokosne novčane zavode. U okvirima tih razdioba vršeno je unutarne restrukturiranje, koje se uglavnom svodilo na likvidnost, odnosno nelikvidnost poslovanja, ili međusobnu konkurenciju ne samo između te tri grupe nego i unutar njih. Zajednički su nastupali samo putem stručnih ili drugačijih saveza, protiv državnih novčanih zavoda, koji su i u hrvatskim zemljama imali svoje filijale i uspješno sakupljali domaće kapitale.

Uz novčane zavode s pretežito domaćim kapitalom, bilo je i većih i manjih s pretežiti inozemnim kapitalom i njihove su filijale po hrvatskim zemljama također prikupljale domaći kapital putem štednje i kontokorentnih poslova. One su rješavale probleme svojih depozita uz

pomoć svojih matičnih banaka, ali su i one znatno smanjile obujam svog poslovanja i filijala, jer se internacionalni kapital povlačio iz srednje i jugoistočne Evrope pa i hrvatskih zemalja.

Usprkos tome, što je kriza s početka 30-tih godina pokazala potrebu restrukturiranja novčarstva barem na depozitne i banke, koje bi vodile investiciono i kreditno poslovanje za gospodarstvo, nije izvršena ni ta podjela, već su svi novčani zavodi poslovali svim vrstama poslovanja kao i do tada, s osloncem bilo na matične inozemne banke bilo na akumulaciju domaćeg kapitala putem štednje stanovništva kod domaćih banaka. Na smanjenje poslovanja pa i njegovu djelomičnu reorganizaciju, kako onih u vlasništvu domaćeg tako i inozemnog kapitala, uvelike je djelovalo prevladavanje klirinškog plaćanja među državama i vezivanje trgovine uz emisije banke, odnosno Narodnu banku. Štednja domaćeg stanovništva ostala je i dalje osnovica za akumulaciju kapitala kako pokazuje i slijedeća tablica:¹⁰

Kretanje štednih uložaka U privatnim					
	Štednih uložaka	I tekuće račune u			
	novčanim	zavodima Banovine			
Godina	Savska	Primorska	ukupno	ukupno u Jugoslaviji	
1929	3.987	126	4.104	9.343	
1930	4.524	125	4.649	10.294	
1931	4.049	126	4.175	8.804	
1932	3.161	90	3.251	6.769	
1933	2.889	84	2.967	6.359	
1934	2.481	78	2.559	5.388	
1937	2.546	86	2.632	5.314	
Godina	Poštanska štedionica na štedne Knjižice	na tekuće Račune	Državna hipotekarna banka 1	2	
1929	913	106	455	0	
1930	203	712	528	0	
1931	334	512	615	0	
1932	442	671	724	0	
1933	564	1.158	870	0	
1934	718	1.139	1.031	0	
1935	850	1.178	1.169	249	
1939	1.023	2.023	?		

U takvim okolnostima se javljaju mjenjačnice kao poseban

¹⁰ Statistički godišnjak n.dj. za navedene godine

tip novčarskih zavoda, dok su ranije sve veće banke imale svoje devizne odjele. Praštedionica je ipak i dalje sadržala svoje devizno poslovanje s iseljeničkim doznakama, ali je poslovanje s njima smanjeno, zbog njihovog slabijeg priliva.

Značajnu promjenu u odnosu na raniju strukturu hrvatskog novčarstva imalo je jačanje uloga gradskih štedionica, posebno oblasne, a zatim banovinske štedionice kao javne poludržavne novčane institucije. Oblasna, a zatim Banovinska, štedionica, osnovana pod kraj 20-tih godina, dobiva veću važnost i značaj početkom 30-tih osnivanjem banovina, kao posebnih administrativnih jedinica u Jugoslaviji, pa su i te štedionice smatrane kao svojevrsne javno-pravne novčarske institucije banovina. Štedionice Savske i Primorske banovine su pod kraj 30-tih s osnivanjem -Banovine Hrvatske prerasla u njezinu novčarsku instituciju i ona je do svjetskog rata u Jugoslaviji bila svojevrsan banovinski pandan državnim novčanim institucijama. Istovremeno i povlaštene poludržavne novčane institucije, odnosno njihove filijale-Poštanske štedionice, Državne Hipotekarne banke, Privilegirane agrarne banke te Zanatske banke, jačaju svoj utjecaj u prikupljanju kapitala i na taj način konkuriraju privatnom novčarstvu. U takvim je okolnostima porastao i značaj i uloga banovinskih štedionica. Do 1939. bile su u hrvatskim zemljama dvije-štedionica Savske i Štedionica Primorske banovine, a tada se spajaju u jednu- Štedionicu Banovine Hrvatske.

STRUKTURA POSLOVANJA VEĆIH NOVČANIH ZAVODA U HRVATSKIM POKRAJINAMA

Uz raznovrsne manje i veće novčane zavode bilo je nekoliko velikih koji predstavljali snagu hrvatskog novčarstva i utjecali na

gospodarski razvoj, posebno industrijski. Većina njih je osnovana još u XIX ili početkom XX -tog stoljeća i kontinuirano su djelovali i u međuratnom razdoblju, ili su u tom vremenu fuzionirani u nove banke i tako nastavili djelovati. Najveće i najznačajnije među njima bile su Prva hrvatska štedionica, osnovana 1846 u vlasništvu domaćeg kapitala, zatim Hrvatska Hipotekama Banka osnovana 1892 i Hrvatska eskontna banka osnovana 1868, obje banke u vlasništvu mađarskog i austrijskog kapitala, a u stvari internacionalnog. One su 1929. fuzionirane s Jugoslavenskom bankom, osnovanom 1919., također u vlasništvu inozemnog kapitala u jedinstvenu Jugoslavensku udruženu banku, s najvećom dioničkom glavnicom. Među veće banke pripadala je i Srpska banka osnovana 1895., zatim Hrvatska sveopća kreditna banka osnovana 1912. te zagrebačka Gradska štedionica osnovana 1912. Te su banke i u međuratnom razdoblju pripadale u najveće jugoslavenske banke te su imale filijale po svim većim mjestima u hrvatskim zemljama, a neke kao na primjer Praštedionica i u drugim mjestima Jugoslavije pa i drugim državama i kontinentima. Krajem 1928. glavne stavke bilanci vodećih zagrebačkih, a time i hrvatskih novčanih zavoda bile su slijedeće:¹¹

novčani z.,	ukupna bilanca,	ulošci	mjenice	vrijednosnice	dužnici
Praštedionica	2.372	1.332	274	230	1.451
Jug. udružena banka	1.563	266	262	66	893
Jugoslavenska banka	1.000	264	139	38	601
Srpska banka	592	351	270	49	176
ukupno	5.528	2.213	1.095	393	3.121

Navedena tablica pokazuje da su svi novčani zavodi poslovali kao banke svim vrstama poslova i raznovrsno. Njihovu veliku angažiranost u gospodarstvu pokazuju velike stavke dužnika.

Pojedinačno je svakako bila najveća i najznačajnija Prva hrvatska štedionica i za njom Srpska banka s obzirom na vlasništvo kapitala, jer su one obje bile u većinskom vlasništvu domaćeg kapitala,

¹¹ Statistički godišnjak ..n.dj.za 1919 i Izvještaji zagrebačke TOK

te Jugoslavenska odnosno Udružena Jugoslavenska banka, koja je bila u vlasništvu inozemnog međunarodnog kapitala. Ona je imala najviše vlastitih sredstava i bila po svom poslovanju druga, iza Praštedionice. Nastala je fuzijama više banaka u vlasništvu inozemnog kapitale.- Jugoslavenske, Eskontne i Hrvatsko-Slavonske hipotekarne banke i time je stvoren veliki bankarsko-industrijski konzorcij u koji je samo Eskontna banka unijela brojna industrijska poduzeća. U krizi 1931-1934- i Jugoslavenska udružena banka je zatražila "zaštitu" poslovanja i uspjela srediti poslovanje intervencijom inozemnog kapitala. U dinarima i stranoj valuti imala je još 1940. približno 20 posto bilančne pasive «starog poslovanja», ali je uspješno poslovala i po "novom" poslovanju, odnosno izvan ograničenja, uglavnom poslujući s tekućim računima, koji su činili približno 40 posto bilančne sume. Bilo je to poslovanje s gospodarstvom, uglavnom s industrijom, koja je također bila pretežno u vlasništvu inozemnoj kapitala. Bilanca Jugoslavenske udružene banke bila je druga po veličini među jugoslavenskim privatnim novčanim zavodima, ali je bila ipak četiri puta manja od bilance Prve hrvatske štedionice.

Među većim bankama u vlasništvu inozemnog kapitala bila je i Hrvatska banka. Ona je otpočela intenzivnije djelovati početkom 20-tih godina tako da je većinski paket Hrvatske sveopće kreditne banke osnovane 1912. a koji je bio u vlasništvu austrijskog kapitala, preuzela Banca Commerciale Italiana, u kojoj je bilo talijanskog i švicarskog kapitala, a koja je već imala afilijacije u više srednjoevropskih i balkanskih država u obliku mješovitih banaka. Imala je i filijalu na Sušaku. Davala je kredite uglavnom uvozno-izvornim poduzećima i financirala takvu trgovinu, jer je Italija niz godina bila glavni jugoslavenski, odnosno hrvatski trgovinski partner. Ostale banke u vlasništvu inozemnog kapitala bile su uglavnom filijale inozemnih banaka.

U vlasništvu domaćeg kapitala je osim Praštedionice bila od većih banaka Srpska banka, osnovana 1895. od nekoliko imućnijih Srbijanaca prebjega iz Srbije i uz pomoć zagrebačkih imućnijih Srba s

ciljem okupljanja Srba u Austro-Ugarskoj i pomoći u njihovoj ekonomskoj pa i nacionalnoj emancipaciji. S tim ciljem vođeni Srbi nastojali su ekonomski pridići srednji sloj Srba u tim zemljama pa su kreditirali i osnivali zemljoradničke zadruge i obrtnike u gradovima. Ona je od početka svojeg djelovanja organizirano razvijala zadrugarstvo među srpskim stanovništvom u Austro-ugarskoj, pod njenim pokroviteljstvom izrađen je statut Prve zemljoradničke zadruge Srba, osnovan Savez srpskih zemljoradničkih zadruga i Centralna kasa Privrednih zadruga-obrtnika sa sjedištem u Zagrebu. Ona je trebala bila biti pandan Hrvatsko-Slavonskoj hipotekarnoj banci u vlasništvu mađarskog kapitala i hrvatskom obrtničkom društvu Radiša sa srpskim društvom Privrednik, kojeg je također osnovala i potpomagala. To nije bilo rivalstvo i sukob s hrvatskim zadrugama, iako su one uglavnom bile pod pokroviteljstvom i vođene od katoličkog svećenstva, već više prodoru mađarskog kapitala među Srbe u Vojvodini i istočnoj Slavoniji te nacionalnoj emancipaciji srpskog dijela stanovništva u Dalmaciji prema prodoru talijanskog kapitala. Banka se postepeno i sigurno razvijala, prebrodivši krizu za vrijeme rata i u međuratnom je razdoblju dijelila sudbinu svih novčanih zavoda. Do 1929. Srpska banka je imala glavnicu od 40 miliona dinara, odnosno povećala je od 1919. za 90 posto i 6 filijala u Vojvodini, Srijemu te 4 u Dalmaciji, uglavnom još iz predratnog vremena, te aofilijaciju u Beogradu, kao i Praštedionica. U vrijeme krize s početka 30-tih godina, Srpska banka je prihvatila "zaštitu" kao i većina banaka i u takvim uslovima nastojala poslovati likvidno, ali bez dividende. Ona je pripadala u značajnije hrvatske banke kako zbog svojeg kontinuiranog i uspješnog djelovanja tako i zbog toga, jer je bila u vlasništvu domaćeg kapitala, odnosno štednje stanovništva iz područja hrvatskih zemalja.

Na takav način, samo u daleko manjem obimu, poslovala je i češka banka, koja je skupljala štednju stanovnika češke narodnosti u hrvatskim zemljama. Ipak najznačajnija i najjača hrvatska banka kako u predratno vrijeme tako i međuratnom razdoblju bila je Prva hrvatska

štedionica.

Poslovanje hrvatskih kao i ostalih jugoslavenskih novčanih zavoda početkom 30-tih godina bilo je obilježeno krizom cijelog gospodarstva i državnom intervencijom u novčarstvo pomoću Zakona o zaštiti zemljoradnika obznanjenom sredinom 1932. i Uredbe o zaštiti novčanih zavoda iz 1934.godine.

Zakon o zaštiti zemljoradnika bio je paliativno i privremeno odlaganje problema vezanih uz poljoprivredu i veliku zaduženost seljaka. Jugoslavenska poljoprivredna kriza bila je djelomično uzrokovana svjetskom, ali i specifičnim domaćim gospodarskim i političkim teškoćama. Mnogobrojna seljačka gospodarstva postala su toliko privredno i platežno nesposobna da je to izazvalo veliko podzrenje državne administracije u poreznu sposobnost seljaka pa je ona pokušala zaštititi seljaka barem pred naletom naplate dugova od novčanih zavoda, koji su bili također u krizi. Osim toga, u tom sklopu problema, bile su i vrlo niske cijene zemljišta, što je također bio jedan od razloga donošenja takvog zakona, pa se njime nastojalo privremeno zaštititi seljačke posjede od potraživanja novčanih zavoda za dugove seljaka. Ujedno je taj zakon zaštitio i novčane zavode od runa, jer je posebnim članom predviđena mogućnost da ugroženi novčani zavodi zatraže od Ministra trgovine i industrije zaštitu od svojih povjerilaca pravo na privremenu odgodu isplata štednih uložaka i drugih dugovanja. Takvi su novčani zavodi stavljeni pod nadzor od ministarstva postavljenog komesara koji je nadzirao njihovo poslovanje, a ono je moralo biti podijeljeno na "staro", odnosno na poslovanje do odobrenja zaštite, i "novo" poslije odobrenja. To je bio ujedno i početak državne intervencije u novčarstvo, što je postajalo sve uobičajenije i u ostalim evropskim državama. Budući da je kriza potrajala, a Zakon o zaštiti zemljoradnika nekoliko puta produljivan to je 1934. obznanjena i posebna Uredba o zaštiti novčanih zavoda.

Prema toj uredbi postojala je dvojaka zaštita: odgoda plaćanja i sanacija. Odgoda plaćanja je bila privremena mjera i novčani zavodi su mogli izdavati zadužnice umjesto isplata onim vjerovnicima, koji su takvu isplatu prihvaćali, ili su isplate privremeno obustavljene. Sanacija je omogućavala, osim moratorija i razdiobe poslovanja na "staro" i "novo" poslovanje, također i vlasničko restrukturiranja. Odgoda plaćanja dugovanja, bila je predviđena za dugove do 10.000 dinara, tj. za male uloge, a veće uloge mogao je novčani zavod pretvoriti u dionice i «užitnice» u suglasnosti s vjerovnicima, a samo u izuzetnim slučajevima i prisilno, što je određivao posebni savjet ministara, kad je vođen postupak za velike novčane zavode, značajne za cijelu privredu. Odobravano je samo onim novčanim zavodima, koji su otpisali do 80 posto svoje glavnice u postupku saniranja i to u "svrhu pokrića gubitaka ili u svrhu povećanja sredstava za dalji rad zavoda." U tom postupku pretvaranja u dionice i užitnice mogao je biti prenesen samo jedan dio vjerovničkog kapitala u za to dozvoljenom omjeru i uz pristanak, za što je bio predviđen i određeni postupak. Raniji dioničari mogli su na osnovu otpisanog dijela također dobiti razmjerne otpisu prvenstvene dionice. U tim su razmjerima imali i svi dioničari pravo glasa na skupštinama dioničara.

Uredbom su također propisana pravila za likvidacije novčanih zavoda. Na isti način kao za novčane zavode izvršena je i sanacija kreditnih zadruga i zadružnih saveza, o čemu je također obznanjena posebna uredba. Obznanjene su još dvije uredbe koje su također zadirale u poslovanje novčanih zavoda: Uredba o maksimiranju kamata i Uredba o smanjenju režijskih troškova zavoda pod zaštitom. Za osiguranje poslovanja novčanih zavoda pod zaštitom osnovan je 1934. posebni Fond za zaštitu novčanih zavoda, koji je djelovao cijelo desetljeće. Uredba o zaštiti novčanih zavoda pružala je zaštićenim zavodima i neke pogodnosti kod spajanja, revalorizacije imovine i slično.

Zaštitu je zatražio veliki broj novčanih zavoda pa i onih najvećih. Novčani zavodi su se na taj način privremeno spasili od propasti ili nelikvidnosti, ali su zaštitom na izvjestan način polu-podržavljani. Veliki zavodi su pod zaštitom uglavnom uspješno manje ili više nastavili svoje poslovanje, ali su mnogi manji sanacijom ipak dovedeni do likvidacije. Mnogi manji, posebno pokrajinski, novčani zavodi poslovali su bez zaštite, ali ih je većina bila nelikvidna i obavljala samo platni promet. Koliko je kriza s početka 30-tih godina zahvatila jugoslavensko, a posebno hrvatsko, novčarstvo, pokazuje činjenica da je 1934. bilo pod «zaštitom» 139 novčanih zavoda, a krajem 1933. još uvijek 310 od 610 novčanih zavoda, što znači da su bili samo uslovno likvidni i u tom statusu ostali do 1941. Pod "zaštitom" novčani su zavodi morali odijeliti "staro" od "novog" poslovanja, i mada je novo poslovanje služilo uglavnom za poravnanje starog, ipak je predstavljalo nastavak poslovanja. Ali ono je u cjelini bilo smanjeno ne samo u odnosu na 20-te godine, već i u odnosu na godine krize, što pokazuju i ukupne bilance novčanih zavoda. Tako je 1937. u novčanim zavodima Savske banovine bilo upola manje mjenica u portfelju nego 1929. također i tekućih računa i štednje. Smanjena je i vrijednost vlastitih efekata za približno 20 posto i aktive za sto posto. Istovremeno je u odnosu na 1930. smanjeno dugovanje novčanim zavodima od 3.6 milijardi na 265 miliona što pokazuje dužničko saniranje novčanih zavoda. U pasivi je također smanjeno dugovanje povjeriocima i djelomice zaustavljen odljev štednje, mada je ona iznosila upola manje nego 1931. godine. Porast uloga u novu štednju nastao je djelomice i prenašanjem iz stare i bio je samo relativno raspoloživi kapital. Istovremeno je bilo dosta "plivajućeg" novca i kod privatnika i u gospodarstvu; 1935. bilo ga je 510 miliona od 4,5 milijardi ili 12 posto.¹²

Kriza se odrazila u poslovanju malih i najvećih novčanih za-

¹² Statistički godišnjak..n.dj. za navedenu godinu

voda u svim djelatnostima i prema navedenoj studiji V. Košaka u osnovnim stavkama razlike su bile slijedeće za sedam najvećih banaka sa sjedištem u Zagrebu

:

poslovanje sedam najvećih banaka

Banke	Godina	akcijski kapital	Glavnica	bilančni kapital	Broj filijala
Prva hrvatska štedionica	1930	75	156,	3.013,5	57
	1934	75	153,3	2.252	43
Jugoslavenska banka-Zagreb	1930	100/	133,2	1.071,1	15
	1933	50	75,7	592,9	7
Srpska banka	1930	40,5	68,9	671,2	14
	1934	40,5	72	521,9	12
Jugoslavenska udružena banka	1930	185	241,2	1.307	12
	1934	60,1	114,8	472,4	4
Opće jugoslavensko bankarsko društvo	1930	100/	127,5	540,9	3
	1934	100/	115	397,3	3
Hrvatska sveopća kreditna banka	1930	37,5	43	321,1	4
	1933	40	49,4	215,7	4
	1934	40	49,4	215,7	4
Hrvatska banka	1930	20/	22,8	440,3	1
	1933	20	22,9	311,6	1

Oporavak poslovanja svih novčanih zavoda od sredine tridesetih godina bio je spor, jer je bio otežan općom kreditnom politikom jugoslavenske vlade, općim svjetskim, posebno evropskim, odnosima u novčarstvu kao i gospodarskim prilikama u samoj zemlji. Jugoslavija je pripadala zemljama sa zlatnom monetarnom podlogom i sukladno zaključcima Londonske konferencije i njenim obvezama, morala je čuvati paritet dinara, što je činila tako da je diskontna stopa privatnog novčarstva vezana uz diskontnu stopu Narodne banke i pod kontrolom ministarstva financija. U mnogim zemljama je na sličan način, uz pomoć emisionih banaka i njihove diskontne politike, održan kurs monete. Ali u tim zemljama, uglavnom je bilo razvijenije novčano tržište i jača potpora emisionih banaka akcionarskom novčarstvu pa je bilo moguće njegovo oživljavanje poslije krize. U jugoslavenskom, a posebno u hrvatskom, novčarstvu politika

Narodne banke zadržana je na očuvanju vrijednosti dinara, a sanacija novčarstva provođena više na razini prinudne sanacije putem pročišćavanja poslovanja, otpisa dubioznih potraživanja i realizacija naplativih, te uglavnom poslovnom imobilnošću očuvanje likvidnosti. Neki veći novčani zavodi poput Prve hrvatske štedionice i nekoliko većih banaka u vlasništvu inozemnog kapitala, uspjeli su uravnotežiti svoje "staro" i "novo" poslovanje pa čak pokrenuti u skromnim razmjerima kreditno poslovanje.

Prva je zaštitu zatražila Prva hrvatska štedionica. U njoj je i otpočela eskalacija runa, odnosno u njenoj beogradskoj filijali, te u Jugoslavenskoj banci. Obje te banke bile su vezane, svaka na svoj način, za inozemno novčarstvo, prva putem iseljeničkih doznaka, a druga je bila u vlasništvu inozemnog kapitala. Run u beogradskoj filijali Praštedionice nastao je kao posljedica slabijeg pritjecanja iseljeničkog novca i nekih špekulacija s njenim štednim knjižicama, kao i općom krizom povjerenja prenesenom izvana, ali i nekih drugih okolnosti. Beogradski run ubrzo je prenesen i na centralu u Zagrebu. Budući da je Prva hrvatska štedionica bila najveći novčani zavod s visokim depozitima, na nju je bio i najveći pritisak runa. Praštedionica je nastojala koliko je više mogla isplaćivati uloge, ali je prvi puta u svojem 85-godišnjem poslovanju posegnula za pravilnikom štedionice o otkaznom roku za isplate potraživanja u izvanrednim okolnostima i tako postigla ograničeno isplaćivanje štednih uložaka. Uz to je podigla kod Narodne banke kredit i uspjela naplatiti neka svoja potraživanja te tako do kraja 1931. smiriti ulagače. U tih nekoliko mjeseci isplatila je približno 800 miliona što pokazuje odnos tuđeg kapitala u 1931. godini u njoj, a koji je bio slijedeći:¹³

¹³ Prema izvještaju Praštedionice

u prvoj polovini 1931 imala je:		krajem 1931 imala je:
uložaka	2.174	1.647
povjericilaca	643	418
ukupno	2.817	2.092

Uz velike napore uprava Praštedionice je smirila prvi nalet krize povjerenja, a poremećaj u poslovanju očitovao se uglavnom u zastoju novih kredita, uslijed čega je bila smanjena i dobit. Sačuvan je također i koncern od veće krize bez otpuštanja radnika i isplatom njihovih plaća. Tako je bio suzbijen prvi udar povjerenja ulagača i krize poslovanja, ali se uskoro pokazalo da je kriza dublja i trajnija, jer je nanovo bila pokrenuta sredinom 1932. obznanjivanjem Zakona o zaštiti zemljoradnika. Za poteškoće, koje bi nastale u poslovanju novčanih zavoda uslijed moratorija seljačkih dugova, Zakon je predviđao i moratorij na isplatu štednih uložaka u novčanim zavodima. To pravo iskoristila je odmah Prva hrvatska štedionica. Ona ovim zakonom nije bila pogođena toliko zbog naplate hipotekarnih dugova koliko poljuljanim povjerenjem ulagača i novim runom, kojeg je mogao izazvati taj zakon, što se doista i dogodilo. Pod svježim dojmom i iskustvom navale ulagača prethodnih mjeseci, uprava Prve hrvatske štedionice pravovremeno je uočila opasnost novog runa i prva iskoristila pravo moratorija na štedne uloške koji je pružao Zakon o zaštiti zemljoradnika za novčane zavode. Taj je zakon obznanjen 19. travnja 1932., a Uredba o zaštiti Prve hrvatske štedionice na osnovu tog zakona nekoliko dana poslije-21. travnja iste godine, što pokazuje da je uprava Praštedionice predviđala donošenje tog zakona pa gotovo sinkrono djelovala da bi se zaštitila i preduhitrila posljedice. Tom je uredbom poslovanje i Praštedionice podijeljeno na "staro" i "novo" tj. do proglašenja Uredbe i poslije toga. Na isplate iz starog poslovanja uveden je moratorij i ti su dugovi mogli biti isplaćivani prema pritjecanju-isplati

sredstava iz ranijeg poslovanja, a isplate uloga štednih i s tekućih računa samo za tekuća poslovanja poduzeća-plaće ranika, socijalna podavanja i druge zakonske obveze. Od tih su mjera bili izuzeti iseljenički ulozi poslani izravno iz inozemstva. Uredba je trebala potrajati samo privremeno, kao i zakon, ali je više puta produžavana, kao i on, te je korištena i kao predložak u dodjeljivanju "zaštite" i drugim novčanim zavodima, koji su tu zaštitu na osnovi Zakona o štiti zemljoradnika zatražili, i bila je i prethodnica Zakona o zaštiti novčanih zavoda u kojem su izvršene dopune i proširenja ove Uredbe. S obzirom na okolnosti proširenja moratorija, zanimljiva je usporedba poslovanja Praštedionice s hipotekarnim i ostalim zajmovima, koju pokazuje slijedeća tablica:¹⁴ (u tisućama dinara)

godina	predujmovi	mjenična	zajam na nekretnine	hipotekarni i razni
	na vrijednosnice,	lisnica,	komunalni zajmovi	klauzurirani z.dužnici
1925	46,499	137,181,	1,171	8,201.227,341
1930	218,795	457,248	78,961	47,513 1.493,009
1932	15,926	167,978	91,865	75,627 911,218
1940 st.p.	34,284	174,995	87,587	26,366 379,988
novo posl.	12,884	75,152	8,922	21,426 217,654

Tablica pokazuje da su i ostali zajmovi- na nekretnine i komunalni- sveukupno iznosili približno 20 posto iznosa koji su dugovali ostali dužnici. Koliko je bilo hipoteka seljačkih imanja i koliko su ti dužnici bili financijski sposobni otplaćivati dugove teško je ustanoviti. Godine 1937. Praštedionica je otpisala na ime 25 postotne redukcije seljačkih dugova samo 20,5 miliona dinara, što navodi na zaključak da ti dugovi nisu iznosili više od 100 miliona dinara, a to je bilo znatno manje od drugih potraživanja. Sve navedeno

¹⁴ isto

pokazuje da je Praštedionica iskoristila moratorij iz spomenute Uredbe iz dva razloga: prvi da bi izbjegla navali ulagača, uslijed krize povjerenja, i drugi razlog da bi u mirnijim okolnostima pročistila svoje poslovanje, koje je već ranije najavila.¹⁵

Kriza povjerenja ulagača-štediša pogodila je sve privatne novčane zavode. Od jeseni 1931.do kraja 1932.isplaćeno je kod svih novčanih zavoda preko četiri milijarde dinara štednih uložaka, što je iznosilo 30 posto ukupne štednje, a sama Praštedionica je isplatila gotovo milijardu dinara zaduživši se kod Narodne banke za 400 miliona na polog svojih mjenica. Do 1939.isplatila je Prva hrvatska štedionica po računima uloga na knjižice, tekuće račune i raznim vjerovnicima 2,2 milijarde dinara, što je iznosilo približno 65 posto njihovih starih potraživanja. Tako su štedni ulozi od 2,1 milijarde smanjeni do kraja 1939.na 769 miliona čime je bilo isplaćeno skore dvije trećine štednih uložaka. To pokazuje da je cijelo desetljeće konstantno trajalo nepovjerenje ulagača, iako znatno manje nego prvih godina, jer je i do 1939.bilo približno 465 miliona novih uložaka, ali je to bilo samo 60 posto ranijeg godišnjeg povećanja štednje. No i u toj "novoj" štednji bilo je približno 40 posto prebačenih uložaka iz "stare" štednje tako da je teško odrediti točno porast nove štednje, ali je ona svakako bila znatno manja nego ranijih godina.

Godine 1932. u centrali i podružnicama Praštedionice bilo je 102.699 uložaka i od toga «malih» štediša s ulogom do 5.000 dinara bilo je 70.920 ili 70 posto i od tih je uloga u runu isplaćeno 30 posto. U sanacijskom postupku je isplaćeno još 70 posto prebacivanjem iz «stare» štednje u «novo» poslovanje o čemu govori Izvještaj Praštedionice o poslovanju iz 1935. slijedeće: "Unatoč svim teškoćama mi smo ipak uspjeli ne samo u tome, što smo plaćanja za socijalne potrebe naših ulagača uzdržali na potrebnoj visini, već smo ta plaćanja i povećali tako da ista dođu svotu od preko 20 miliona godišnje. Povrh toga

¹⁵ Prema izvještajima Praštedionice

prenijeli smo na novi račun 45.191 komada starih uložaka do tisuću dinara, dok smo već prije na novi račun prenijeli 30 posto svih uložaka, koji nisu premašili 5.000 dinara čime su sve te na novi račun prenesene svote stavljene na slobodno raspolaganje našim ulagačima. Rado kod toga ističemo da je tek mali broj i u manjim svotama uloške koji su preneseni na novi račun podizao, dok je najveći broj ulagača te svoje slobodne uloške povjerio i nadalje zavodu u novom poslovanju." Ipak po novom računu je nova štednja iznosila u porastu od 1936. do 1939. samo za približno 200 miliona, a ukupno stara i nova štednja 1940. iznosila je sto miliona manje nego 1939. Veći ulošci, oni preko 5.000 ostali su pasivni i pokriće za likvidnost poslovanja štedionice.¹⁶

Uredba o zaštiti novčanih zavoda omogućavala je novčanim zavodima da dugovanja veća od 10.000 pretvore u dionice i «užitnice», i koliko je takvog novca prebačeno teško je ustanoviti, jer je Praštedionica nekoliko puta povećavala glavnicu novim emisijama dionica. U izvještajima se spominje emisija od 20 miliona dinara dionica kao prvenstvene dionice, one koje su podijeljene ranijim dioničarima i čije su ranije dionice korištene u saniranju poslovanja Praštedionice. Vjerojatno je bilo i prebacivanja štednje i drugih sredstava vjerovnika u dionice, jer je njihov broj do 1940. znatno porastao, ali ne i njihovo kotiranje na burzi.

Prva hrvatska štedionica je upravo na prijelazu desetljeća u vrijeme svog najvećeg uspona djelovanja, ali i potrebe restrukturiranja, bila zahvaćena krizom pridošlom izvana. Ona je tada bila na razmeđu pretvaranja u veliki koncern liberalističkog ili konzervativnog tipa i pobijedila je koncepcije konzervativne banke. I po toj konzervativnoj koncepciji vođeno je dosta vješto i uspješno balansiranje u poslovanju i tuđim sredstvima i naplatom vlastit potraživanja. Praštedionici su dugovala privreda i javno pravne ustanove skoro dvije milijarde dinara koje su također, uslijed gospodarske krize bili blokirani, pa su ipak i bez sudskih i drugih sporova naplaćena tako

¹⁶ Prema izvještajima štedionice za navedeno razdoblje

velika potraživanja, što je omogućilo isplatu velikih iznosa štednih uložaka. Uostalom, jedan dio uložaka uvijek ju stabilan pa je kriza uložničkog posla djelomice stabiliziran upravo s dijelom tih uložaka. U krizi su bili dosta stabilni ulozi poslani iseljeničkim doznakama, ali oni su bili zaštićeni i od moratorija i nasilnog pretvaranja u dionice. Hipotekarni i komunalni zajmovi su pretvoreni u dugoročne. Tako je balansiranjem potraživanja i dugovanja Prva hrvatska štedionica ipak izašla iz krize otpočete 1931., stabilizirajući poslovanje i jedino nije isplaćivala dioničarima dividende nekoliko godina. Treba također reći da je Praštedionici pomogla i Narodna banka zajmom na osnovi eskonta mjenica.

Koristeći se navedenim uredbama Prva hrvatska štedionica je uspjela raščistiti svoje angažmane u industriji kao i poduzećima svojeg koncerna. Poduzeća vlastitog koncerna su sanirana dijelom otpisima, dijelom raskidima s nerentabilnim aranžmanima, naplatom dugovanja ili uspješnim novim poslovanjem uz pomoć kratkoročnih kredita. I pri rješavanju svojih potraživanja od privrede, Praštedionica je pokazala vještinu koja se očitovala u razumijevanju poteškoća svojih dužnice kao i u postepenom naplaćivanju tih potraživanja, pazeći na platežnu sposobnost svojih komitenata. Osim toga je iz svojeg "novog" poslovanja otpočela već 1933. dodijeljivati kratkoročne pozajmice zainteresiranim poduzećima i tako postepeno deblokirala privredna poduzeća u kojima je bila zainteresirana. Te su pozajmice iznosile 1933. približno 17 miliona, a 1935. već 130 miliona da bi 1939. iznosile 250 miliona dinara. Ako se tome dodaju i razni dužnici u visini 22 miliona te 102 miliona u mjenicama, sve iz "novog" poslovanja, što sve pokazuje da je Prva hrvatska štedionica održala likvidnost u krizi, već je u 30-tim godinama i uspješno poslovala, usprkos vrlo skućenim mogućnostima. Dapače, potraživanja iz "novog" poslovanja 1940. bila su dvostruko veća kod drugih trgovačkih i industrijskih poduzeća, nego kod onih iz vlastitog koncerna, dok je u «starom» poslovanju odnos bio obrnut, odnosno vlastiti koncern dugovao je tri puta više nego ostala

poduzeća. Industrije koncerna Praštedionice radile su uskoro uspješno i već od 1936. dijelile i dividendu. U tom procesu pročišćavanja svog koncerna Prva hrvatska štedionica je do 1939. reducirala svoje industrijske angažmane na svega 11 posto aktive. Ostalo je industrijskih akcija u vrijednosti 200 miliona i to najviše u industriji drva i papira, zatim u mlinskoj industriji, pa u novčarskim i osiguravajućim zavodima, akcija elektro-kemijske industrije, šećerne, industrije željeza i mašina, trgovačkih i prometnih poduzeća, nekih gradskih poduzeća, litografskih i štamparskih poduzeća te nešto u tekstilnoj industriji i rudarstvu. Praštedionica je bila prisutna svojim kapitalom bilo kao suvlasnik ili vlasnik u svim industrijskim skupinama, ali uloženom u već uhodana i rentabilna poduzeća i ona koja su prošla sanaciju. 1939. bilo je u industrijskom koncernu Prve hrvatske štedionice 39 velikih poduzeća, među kojima i takvih koja su imala i svoj vozni park te kao pogone manje tvornice za izradu sirovina, ili polufabrikata kao na primjer Dioničko društvo domaće tvornice predenja i tkanja u Dugoj Resi ili tvornica vagona, strojeva i mostova u Slavonskom Brodu i neke druge koje su bile među najvećima u državi. Također je imala udjela u pronalaženju i proizvodnji nafte i zemnog plina.¹⁷

Najvećim smanjenjem dubioza i "novim" poslovanjem uspostavljena je do kraja 30-tih godina ravnoteža u poslovanju Prve hrvatske štedionice s gospodarstvom na isti način kao i s ulošcima. Uz smanjenje vrijednosnih papira iz "starog" poslovanja kupljeno je do kraja 1939. približno 95 miliona novih, što je ukupno bilo jednake vrijednosti tih papira s početka 30-tih godina, odnosno 15 posto bilančne sume. Približno 30 posto tuđih sredstava iz novog poslovanja bilo je pokriveno gotovim novcem i odmah unovčivim vrijednosnim papirima i tako je čuvana likvidnost poslovanja.

Do kraja 30-tih godina Prva hrvatska štedionica je opet bila sređena novčana institucija-koncern, ali s izmijenjenim osnovnim

¹⁷ vidi tablicu o vlasništvu i suvlasništvu Praštedionice u industriji

obilježjem i smanjenim obimom poslovanja. Ona više nije bila novčana ustanova nacionalne štednje, akumulacije i distribucije domaćeg kapitala s ciljem pružanja kreditne pomoći domaćem gospodarstvu i svojini štedišama, kako je bila u početku zamišljena i kako je desetljećima djelovala, već je postala banka-koncern kao i sve ostale velike banke, s poljuljanim povjerenjem štediša, ali i dalje s razgranatim poslovanjem. Posebnu važnost imala je tijekom cijelog svog poslovanja za iseljeničke doznake u domovinu te je bila glavni transfer za iseljeničke novce. U tu je svrhu imala vrlo razgranatu mrežu filijala po cijelom svijetu, posebno u SAD, preko kojih su iseljenici slali svoje uštedevine i druge novce u hrvatske zemlje kao i u druge. Ona je krajem 30-tih godina imala preko 100 filijala, što u zemlji ili inozemstvu. Kad je nakon drugog svjetskog rata uspostavljen državni nadzor nad industrijom i cijelim gospodarstvom, Praštedionica je ostala uglavnom kao novčana ustanova za plaćanje s inozemstvom, zbog svojih poslovnih veza s mnogim velikim evropskim i svjetskim bankama. Zatim je nad njom proveden likvidacijski postupak koji je završen 1964.nacionalizacijom.

Prva hrvatska štedionica je u međuratnom razdoblju imala upravni odbor sastavljen od 20-30 članova akcionara ili njihovih predstavnika, koji su određivali poslovnu politiku i osnovne smjernice djelovanja, a organizacijske i tehničko administrativne poslove radio je dobro organizirani i stručno osposobljeni veliki broj financijskih stručnjaka i činovnika. Praštedionica je imala relativno malu glavnicu. Otpočela je djelovati s glavnicom od 40.000 srebrnih forinti i 400 akcionara, kasnije je postepeno povišavana da bi 1940. iznosila 95 miliona dinara podijeljenih na 150.000 akcija u nominalnoj vrijednosti od 500 dinara po dionici. Glavnicu su dopunjavali raznovrsni rezervni fondovi, koji su ponekad prelazili njezinu visinu. Nove emisije dionica najčešće su ostajale u krugu njenih ranijih dioničara ili vjerovnika tako da je njeno vlasništvo ostajalo u relativno uskom krugu dioničara. Prema popisu registriranih dionica kod Banske vlasti krajem 1940.bila

je ukupna struktura dioničara na temeljnoj glavnici slijedeća:¹⁸

kategorije dioničara	broj dioničara			komada dionica		
Privatnika	5.562			122.595		
banke i štedionice	140			12.966		
Osiguravajuća društva	4			4.938		
Zadruga	9			136		
Poduzeća	38			1.660/		
Zaklade	42			2.398		
Društva i korporacije	4			348		
četvrtine dionica	3.584					
Desetine	1.375			4.959		
Sveukupno	5.799			150.000/		
Dionice privatnika	u postotnom omjeru					
Do 10 dionica do 40	Do 100/		do 200	do 500	Do 1.000 i više	
74,4	14,76	7	2,6	1	0,05	
približno kapitala						
13,4	17,23	20,36	15,47	16,78	14,21	

Najveći broj dionica imali su privatnici i njih 5.562 raspodijeljenih u

postotnom omjeru na slijedeći način:

do 10 dionica	do 40	do 100	do 200	do 500	do 1.000 i više
približno 74,4	14,76	7	2,6	1	0,05
kapitala 13,4	17,23	20,36	15,47	16,78	14,21

Tablica pokazuje da su "sitni" dioničari bili najbrojniji kao i "sitni" štediše Prve hrvatske štedionice, ali s najmanjim učešćem kapitala, a to znači i udjela u upravljanju. Najutjecajnija je trebala biti grupa od 40 dionica i više, odnosno od 100, a to je bila relativno mala grupa dioničara. No čini se da je poslovanje Prve hrvatske štedionice i njenu poslovnu orijentaciju određivao manji broj bogatijih dioničara te upravni odbor i vrlo složeni činovnički sustav. Zbog toga se kod suvremenika smatralo da je Prva hrvatska štedionica bila bliža državnim i poludržavnim nego privatnim zavodima. U djelovanju Prve hrvatske štedionice od njezina osnivanja 1846. do 1940., odnosno u vrijeme njenog djelovanja kao neovisnog akcionarskog novčanog zavoda,

¹⁸ Arhiv Republike Hrvatske, fond Banske vlasti, odjel za obrt, industriju i trgovinu, registar dioničkih poduzeća

možemo razlikovati u njezinu razvoju nekoliko etapa. U prvoj etapi, koja graniči približno s početkom dvadesetog stoljeća, ona je bila tipičan depozitni zavod koji je obavljao i bankarske poslove, bio je namijenjen pretežno "malim" štedišama i akumulaciji domaćeg kapitala te kreditiranju štediša. U drugom razdoblju koje seže do pred kraj prvog svjetskog rata, odnosno ujedinjenja hrvatskih zemalja u zajednicu Državu Srba, Hrvata i Slovenaca, kad Prva hrvatska štedionica proširuje svoje djelovanje, posebno s hipotekarnim i klauzularnim kreditima, komunalnim založnicama, mjeničnim poslovima, efektima i u kreditiranju i velikih industrijskih poduzeća. U tom trećem, jugoslavenskom, razdoblju do 1940, tj. do drugog svjetskog rata, Praštedionica intenzivirala je svoje angažmane u gospodarstvu i pretvara se u veliki koncern. Uz Praštedionicu djelovalo je u hrvatskim zemljama mnogo manjih i velikih novčanih zavoda, ali Prva hrvatska štedionica zadržala je uvijek svoju poziciju prvog, najvećeg i najznačajnijeg novčanog zavoda hrvatskim zemljama. Ona je predvodila koncentraciju domaćeg kapitala, njegovu distribuciju u gospodarstvo u pravo vrijeme i na pogodnom mjestu, bila je svojevrsan nadzor i planer u hrvatskom gospodarstvu svojeg vremena, pa je po svom djelovanju i snazi predstavljala hrvatsku privrednu i nacionalnu banku.

Prva hrvatska štedionica imala je sve značajke najvećih evropskih banaka, iako nije raspolagala s toliko sredstava kao te banke, što je i shvatljivo s obzirom na sredinu u kojoj je djelovala. Njezina je veličina bila u tome što je izrasla iz jedne skromne gospodarske sredine do razmjera velike evropske banke i mada je tu sredinu prerasla, bila je uvijek spremna i sposobna da toj sredini pomogne. Tijekom vremena i na razmeđu krize u 30-tim godinama Prva hrvatska štedionica je uspjela nad vladati tu krizu, ali je njena uprava i vodstvo, djelomice i pod utjecajem vanjskih okolnosti, ostala u okvirima konzervativnih shvaćanja o upravnim i ekonomsko-pravnim odnosima novčanog zavoda i njegovih korisnika. Naime, ona kao i ostali novčani zavodi, nije htjela ili nije mogla provesti šire podružtvljavanje uložnog kapitala, koje je pružala Uredba o zaštiti novčanih zavoda i tako omogućila jačanje državnih institucija pa i gubitak dijela svojih štediša. Konzervativna politika štedionice u 30-tim

godinama bila je jedan od važnih uzroka krize povjerenja štediša i povremeno izložena kritikama javnosti. Tako je usprkos uspješnom poslovanju i prevladavanju krize Prva hrvatska štedionica u predratnim godinama ipak bila potisnuta s pozicija ugleda koji je tijekom svog razvoja stekla kao najveći hrvatski nacionalni zavod. Ipak i usprkos tim promjenama, Praštedionica je bila i ostala najveća, najmarkantnija i najutjecajnija novčarska institucija koja je ikada u hrvatskoj privredi djelovala. Ona je bila i uvažavana evropska novčarska institucija te je po svom značaju, poslovnosti i poslovnim vezama pripadala većim evropskim novčanim zavodima, pa je po tome, kao i činjenici da je bila jedna od prvih evropskih banaka, predstavljala i dio povijesti evropskih banaka i evropskog novčarstva.

Sređivanje poslovanja Prve hrvatske štedionice u krizi i tijekom 30-tih godina bilo je ujedno i predložak za sređivanje ostalih novčanih zavoda u hrvatskom i jugoslavenskom novčarstvu. Velike banke u vlasništvu inozemnog kapitala uspjele su uz njegovu pomoć srediti tijekom krize i kasnije svoje poslovanje, reducirajući također neke svoje poslove. Tako je Jugoslavenska udružena banka, koja je bila najviše ugrožena, zbog svojih izravnih veza s Credit Anstalltom, već u jeku krize uspjela ispuniti svoje obveze, smanjiti ili srediti svoje industrije inozemnim intervencijama. Naime, sređivanjem Credit Anstallta sređeni su i novčani zavodi vezani uz njega tako da je osnovano posebno društvo u vlasništvu međunarodnog kapitala Societe general de gestion sa sjedištem u Monaku, koje je preuzelo sređivanje banaka i industrijskih poduzeća vezanih uz Credit Anstallt. I ostali veći novčani zavodi u vlasništvu inozemnog kapitala sređeni su uz pomoć matičnih banaka, ali i uz znatne redukcije uložnog kapitala. Propale su samo male banke u vlasništvu inozemnog kapitala kao na primjer Štedionica Gorskog kotara u vlasništvu talijanskog kapitala, koja je najprije po uredbama prošla "zaštitu" i sanaciju, a kasnije i likvidaciju, pri kojoj je izgubljeno mnogo novca štediša, pretežno od iseljeničkog novca.

Veći novčani zavodi, uglavnom akcionarskog tipa, prošli su nekako krizu uz pomoć «zaštite»- moratorija i sanacije na osnovu zakonskih odredbi i od sredine 30-tih godina lagano se oporavljali, povećavajući novo poslovanje prilivom novih sredstava i većim dodjeljivanjem kredita, čemu je pridonijela i veća potražnja kredita od privrede. U obrtu, trgovini i industriji donekle su sanirani poslovi i ona poduzeća koja su preživjela krizu postepeno su pokretala proizvodnju. I štednja u privatnim novčanim zavodima je postepeno rasla, iako ne ranijim tempom, pa do kraja 30-tih godina porast u privatne novčane zavode bio je približan kao i u državne. Privatni novčani zavodi su nastojali poslovati čuvajući svoju likvidnost i procjenjujući oprezno bonitet dužnika. Kredite su davali uglavnom industrijskim i većim trgovačkim poduzećima kao kontokorentne tromjesečne kredite, kako je i Narodna banka njima davala. U kreditiranju su privatni novčani zavodi ovisili o državnim novčanim zavodima putem lombarda i reeskonta mjenica.

Osnovni problemi ipak su ostali aktualni cijelo desetljeće kao i vraćanje povjerenja štediša i vjerovnika u privatne novčane zavode. Svi su ti problemi bili međusobno usko povezani. Problem dugova bio je vezan uz kreditiranje gospodarstva, a kako su novčani zavodi uskraćivali kredite, to ni gospodarstvo nije imalo obrtnog kapitala, smanjena je proizvodnja i dakako nije bilo sposobno vraćati kredite. Sredstva od naplaćenih dugovanja, novčani zavodi morali su djelomice koristiti i za isplatu vjerovnika i štediša, a ta su sredstva onda često nestajala iz organiziranog novčanog tržišta. Tako rastrgani ciklus kruženja novca imao je u uvjetima neorganiziranog i gotovo nepostojećeg tržišta kapitala, kao i zbog nemogućnosti nabavke inozemnog, posljedice za cijelo gospodarstvo.

Sredinom 30-tih godina mogu se razlučiti tri vrste novčanih

zavoda: državni, odnosno polu državni, privatni «ne zaštićeni» i oni «zaštićeni» koji su pročistili svoje bilance i privukli nova poslovna sredstva, ali poslovali u skućenim razmjerima. Među «nezaštićenim» su bili uglavnom mali pokrajinski novčani zavodi koji nisu mogli naplatiti seljačka dugovanja, a sve im se poslovanje svodilo na platni promet. Neki od njih su tako opstali, a oni, koji su vukli hipoteke poslovanja još iz 20-tih godina, kriza s početka 30-tih samo je ubrzala njihovo propadanje. Broj takvih novčanih zavoda je do sredine 30-tih prepolovljen, posebno nakon Uredbe o likvidaciji zemljoradničkih dugova, a oni koji su ostali bili su filijale većih banaka ili su uglavnom podmirivali platni promet svoje klijentele. Poslovanje malih pokrajinskih novčanih zavoda, posebno prikupljanje štednje, znatno je ugrozilo i otvaranje filijala Poštanske štedionice u pokrajinskim poštama, pogotovo kad su počele davati i manje zajmove. U krizi izvršeno restrukturiranje novčarstva prepolovilo je broj malih pokrajinskih zavoda, koji su već pod kraj 20-tih poslovali s teškoćama, a kriza je samo potpomogla njihovu likvidaciju. Ali su time nestale i mogućnosti malih kredita seljacima i obrtnicima u tim mjestima, koje su samo dijelom zamijenile filijale velikih banaka i državnih novčanih zavoda, a koje su tražile čvrste garancije za kreditiranje.

Godine 1935. Narodna banka je izvršila novu monetarnu reformu u smisli stvarne stabilizacije dinara, čija je vrijednost do tada umjetno održavana i do 40 posto u odnosu na zlatne rezerve. To je omogućilo likvidaciju nekih državnih kredita i uspostavu klirinškog plaćanja. Za novčane zavode i gospodarstvo ta je reforma povoljno djelovala u toliko što je povećana masa novca u opticaju, a i Narodna banka je mogla davati više kredita novčanim zavodima i pod povoljnijim uvjetima, pa potaknuti i njihovo kreditiranje i privlačenje štednje, a time i održavanje likvidnosti. Nakon revalorizacije dinara 1935. povećan je opticaj novca do 1939. dvostruko, ali to je ipak više bilo posljedica inflacije, koja je porasla u tom razdoblju, nego povećanog

poslovanja. Opticaj novca u tom razdoblju bio je slijedeći krajem godine:¹⁹

	u 1000				
novčani opticaj, 1935	1936	1937	1938	1939	
novčanica	4.889	5.408	5.834	6.920	9.697
kovanog novca	870	864	839	778	983
ukupno	5.760	6.273	6.673	7.699	10.680

Povećani opticaj novca omogućavao je veći polet poslovanja u cijelom gospodarstvu, ali se on osjetio samo ograničeno. Naime, 1936. ponovila se svjetska kriza, ali je njeno širenje blokirala konjunktura ratne industrije u nekim zemljama i priliv zlata u drugima, a u jugoslavenskim prostorima nije se bitnije ispoljila, osim u relativno slabom runu, koji je zakonskom intervencijom odmah blokiran. Osim toga, javlja se istovremeno i privredna konjunktura u nekim državama, uslijed ratnih priprema, koja je potaknula potražnu sirovina i razvoj nekih industrija,

Novčarska kriza 1937., kao refleks svjetske krize iz prethodne godine, zaoštrila je odnose između privatnih novčarskih zavoda i Narodne banke. Hrvatski novčani zavodi tražili su deblokiranje uložaka i potraživanja putem posebnih kredita od Narodne banke, svrsishodnije dodjeljivanje tih kredita te povećanje broja i utjecaja članova njenog upravnog odbora biranih izvan Beograda, iz hrvatskih i drugih jugoslavenskih krajeva. Ali Narodna banka nije se obazirala na te prosvjede pa je na sjednici zagrebačke komore održane u povodu toga 1937. iskazano nezadovoljstvom postupcima i Narodne banke i svih državnih novčani zavoda : «Držimo da je zahtjev za ravnomjernijim podjeljivanjem krediti naše Narodne banke toliko opravdan i da je dosadašnja nejednakost u tom pogledu toliko očita da će svi mjerodavni faktori u tim zahtjevima, koji se već toliko puta iznose, voditi računa i učiniti potrebne korake da se izmjenom zakona o Narodnoj

¹⁹ Izvještaji Narodne banke

banci uvažuje izneseni prijedlozi. Nejednakost se opaža i kod podjele činovništva Narodne banke. Ne samo da su činovnici Hrvati i Slovenci brojčano zapostavljeni, spram činovnika Srba, nego se često događa da u pojedinim podružnicama rade činovnici koji nikako ne poznaju prilike dotičnoga područja, čime se otežava pravilan rad Narodne banke i njenih podružnica."²⁰ Zahtjev za pravednijom nacionalnom i regionalnom zastupljenosti pri podjeli kredita kod Narodne banke bio je samo uvod u nastojanja za daljim ekonomskim i političkim osamostaljivanjem hrvatske privrede, kao reakcije na centralizaciju, pri čemu je osamostaljivanje novčarstva bila i prva pretpostavka.

Eskalacija nezadovoljstva privatnih novčanih zavoda iz hrvatskih krajeva bila je potaknuta svakako i iznosima kapitala u većim bankama. U vremenu od 1930. do 1939. taj kapital je iznosio 1930. godine 6.933 miliona, a 1939. godine 4.302 miliona, što je bilo smanjivanje kapitala u hrvatskim bankama za jednu trećinu, pa i više, jer je vjerojatno taj omjer u manjim pokrajinskim bankama bio još veći. Taj odnos pokazuje da se kapital iz hrvatskih krajeva prelijevao u državne banke. Tako je 1937. samo u Narodnoj banci bilo oko 30 posto svih ušteđevina iz hrvatskih krajeva, a u Poštanskoj štedionici oko 32 posto. To znači da je u te dvije banke bilo jedna trećina uložnog kapitala iz hrvatskih krajeva, a uz njih je bila još i Državna hipotekama i Privilegiranoj agrarna banka u kojima je također bilo kapitala iz hrvatskih zemalja. Državne novčane ustanove uključivo i Narodnu banku davale su relativno malo kredita u hrvatske krajeve, što je značilo i odljev kapitala iz hrvatskih zemalja u druge krajeve Jugoslavije, najviše u razvoj tzv. beogradskog bazena-UG Beograda, a što je izazivalo dodatno nezadovoljstvo hrvatskih novčara. Ako se tom doda odljev putem kamata na inozemne kredite kao i profite inozemnih banaka u hrvatskim zemljama, koji su odlazili iz hrvatskog novčarstva i gospodarstva, kapitala je ostajalo malo u hrvatskom novčarstvu i

²⁰ Izvještaj zagrebačke TOK za navedenu godinu

gospodarstvu, što je tvorilo njihovu permanentnu krizu.

Državni novčani zavodi u koje je pritjecalo sve više novca kreditirali su uglavnom potrebe državne administracije i samoupravnih tijela, a potrebe gospodarstva bile su kronično nepodmirene i kreditna kriza 1937. pokazala se samo kao nešto izraženija uobičajena unutarnja imobilnost. Istovremeno se javljaju velike količine plivajućeg ne plasiranog novca, odnosno ne investiranih kapitala, što je produbljivalo raskol između novčarstva i ostalog gospodarstva. U platnom prometu sve više je prevladavao sistem klirinškog plaćanja, kao i u ostaloj evropskoj posebno srednjoevropskoj privredi, zbog prevladavanja autarkičnih nacionalni privreda. U sastav autarkične ekonomije pripadao je i devizni režim, koji je provodila Narodna banka, te je smanjen devizni promet u novčanim zavodima i Zagrebačkoj burzi, koji je u ranijim godinama bio jedan od glavnih poslovanja. Smanjenje deviznog poslovanja novčanih navoda i Zagrebačke burze u 30-tim godinama i njegovo variranje u vrijeme krize pokazuju Izvještaji Zagrebačke burze, odnosno slijedeća tablica: (u milionima dinara)

godina	robe	vrijednosnice	devize	valute	ukupno
1919	2	35	11	31	81
1925	18	333	4.059	57	4.468
1929	99	216	3.131	4	3.497
1932)	80	335	3.143	2	3.561
1931	43	271	2.877	62	3.255
1932	49	98	416	40	605
1933	17	67	397	44	526
1934	7	79	672	22	782
1935	8	86	793	14	904
1936	23	41	1.514	16	1.596
1937	23	46	1.767	10	1.846
1938	²⁶	56	1.661	8	1.752
1939	18	74	1.563	4	1.661
1940	41	37	1.315	0,7	1.895

Tablica pokazuje da je ukupni promet na zagrebačkoj burzi smanjen i nakon oporavka od sredine 30-tih na jednu trećinu iz

dvadesetih, a približno tako i promet devizama ,a posebno valutama i vrijednosnicama. Usljed krize bio je smanjen promet i na ostalim burzama, ali ne u tom razmjeru kao na Zagrebačkoj burzi. Zagrebačka burza dobila je nešto dionica Narodne banke i Privilegovane agrarne banke, većinu ih je dobila Beogradska burza, i Zagrebačka burza više nije mogla poslovati u ranijim razmjerima. Zbog krize je na Zagrebačkoj burzi gotovo prestao promet dionica novčanih zavoda i industrijskih poduzeća i nije obnovljen ni do rata. Zagrebačka burza je ukinuta 1946. nakon uvođenja administrativnog planskog upravljanja privredom.

Ni nakon stvarne stabilizacije dinara, sredinom 30-tih godina njegov kurs uglavnom nije bio realan pa povremeno i do 50 posto niži u odnosu na englesku funtu kao njegovu osnovicu. Tridesete godine su bile obilježene i u ostalim evropskim zemljama po promjenjivim vrijednostima valuta, što se na jugoslavensko gospodarstvo odražavalo u negativnoj trgovinskoj bilanci, deviznim potraživanjima, fiktivnom kursu dinara i porastu cijena na domaćem tržištu. Političke promjene u srednjoj Evropi odražavale su se nepovoljno na devizni priliv uslijed dispariteta cijena uvoza i izvoza. Pripajanje Austrije i Čehoslovačke Njemačkom Reichu imalo je dalekosežne posljedice i za jugoslavensko pa i hrvatsko gospodarstvo i novčarstvo, jer su raskinute ranije veze sa internacionalnim kapitalom, koji je ranije putem austrijskih i čeških banaka ulazio jugoslavensko i hrvatsko novčarstvo i gospodarstvo, a povećan je utjecaj njemačkog kapitala. Ranije je njemački kapital bio dosta angažiran u srbijanskom novčarstvu i gospodarstvu, gdje je potiskivao engleski i francuski. Njemački, kao uostalom i drugi inozemni kapitali, bili su zainteresirani najviše u onim mjestima u Jugoslaviji gdje bila moguća veća eksploatacija sirovina, posebno u predratno vrijeme. U hrvatskom novčarstvu je i dalje prevladavao internacionalni kapital putem francuskog i švicarskog novčarstva, a u predratnim godinama utjecajni je i talijanski kapital ne samo u

priobalnom području već i u zagrebačkom novčarstvu putem Hrvatske banke i povećanog prodora u Prvu hrvatsku štedionicu. Budući da su jugoslavenske pa i hrvatske zemlje imale geopolitičku pa i vojno stratešku važnost za evropske velesile, to se odražavalo i na ukrštanje interesa i pozicija kapitala kojim su prodirale na ta područja. Međutim, taj je problem bio širi i zadirao u sveukupnu evropsku i svjetsku politiku.

Naime, kretanje međunarodnog kapitala i njegovo kreditiranje pokušavalo se koordinirati putem Banke za međunarodne obračune, prvotno osnovane za transfer ratnih reparacija i dugova. Ona je u novim okolnostima 30-tih godina trebala posredovati u međunarodnim kreditnim odnosima, ali je kriza 1937. i razvoj političkih odnosa usmjeren prema ratu preusmjerilo i poslovanje te banke pa ona nije uspješno djelovala ni u međunarodnim razmjerima ni na području odnosa inozemnih kapitala u Jugoslaviji, o čemu govori Izvještaj novčanih zavoda za 1937/8 slijedeće: "Sa slabljenjem međunarodne solidarnosti i ideje Društva naroda mora slabiti i ideja svjetske privrede kao međunarodne zajednice narodnih privreda." Glavni razlog svih neuspjeha ekonomskih usklađivanja evropskih pa i svjetskih privreda bili su neuspješni pregovori o razoružanju pa je ratna opcija rješavanja međunarodnih problema bila stalno prisutna kao alternativa političkog rješenja neuspjeha usklađivanja ekonomskih odnosa i obrnuto. Nepovjerenje i netolerancija kao relikti prvog svjetskog rata među evropskim državama još je više zaoštrila ekonomska kriza s početka 30-tih godina i okrenula u pravcu nacionalnih autarkičnih privreda, regionalnih sporazuma, protekcionizma i klirinškog plaćanja, što je sve više vodilo u ratni sukob. Privremena gospodarska konjunktura od sredine 30-tih godina zasnivala se na priprema za rat. U takvim okolnostima moralo je djelovati jugoslavensko pa i hrvatsko novčarstvo, jer su se vanjski događaji odražavali i u njemu.

U sklopu vanjskih okolnosti, hrvatsko, kao i ostalo jugoslavensko, novčarstvo bilo je ograničeno u svom djelovanju, osim deviznog režima, i klirinškim plaćanjem u vanjskoj trgovini, a to je isključivalo kreditiranje trgovine. Sistem kliringa, odnosno robne razmjene i na taj način plaćanje prelamanjem vrijednosti roba, postao je u 30-tim godina uobičajen u međunarodnoj trgovini, zbog promjenjivosti većine valuta. I jugoslavenska vanjska trgovina bila je uglavnom uklopljena u taj sistem plaćanja, već od početka 30-tih godina, i tijekom desetljeća skoro potpuno pokrivena njime. Najveću klirinšku razmjenu plaćanja imala je Jugoslavija s Njemačkom, jer je ona pod kraj 30-tih godina bila i njen prvi trgovinski partner. Razlozi su bili više vrsni od tradicijskih trgovačkih veza, naročito poslije pripajanja Austrije i Čehoslovačke Njemačkoj, ali i znatnim dijelom zbog ratnih reparacija, koje je Njemačka dugovala Jugoslaviji. Naime, zbog poteškoća s isplatom ratne štete Njemačke drugim državama, Međunarodna trgovačka komora je preporučila vraćanje dugova razmjenom roba i usluga. Jugoslavija je odbila plan američkog predsjednika Hoovera o moratoriju reparacija, ali je prihvatila preporuku o robnoj razmjeni, što je njemačkoj privredi odgovaralo, jer je trebala sirovine koje je nudio jugoslavenski izvoz. Na taj je način Njemačka Jugoslaviji vraćala dugove, a kako je razmjena bila uglavnom u sirovinama i hrani s jugoslavenske strane, a s njemačke finalnih industrijskih proizvoda, često mašina i alata koje nisu proizvođeni u Jugoslaviji, to je, u prebijanju vrijednosti roba, ta razmjena završila tako da je do kraja 30-tih godina Jugoslavija postala njemačkoj dužnik. Jugoslavenski izvoz bio je u 30-tim godinama stalno pasivan u odnosu na uvoz po vrijednosti robe, a 1940. dosegao vrhunac s preko milijardu dinara i bio je pasivan sa skoro svim državama. S Njemačkim Reichom imala je Jugoslavija približno 60 posto klirinške razmjene i 1940. ušao u pasivu s približno 60 miliona klirinških maraka pa je u Izvještaju Zagrebačke burze za 1940. istaknuta potreba

produbljenja veza s njim: "Intenzivni promet u njemačkim klirinškim markama koji je iznosio 62,24 posto od cjelokupnog deviznog prometa najboljim je dokazom kojim se pravcem odvija naša vanjska trgovina, dotično može se zaključiti da se naša vanjska trgovina uvelike prilagodila izvanrednim prilikama, koje vladaju u svijetu. A naročito nakon promijenjenih političkih prilika u Evropi koje su nastupile kao posljedica ratne situacije. Uslijed tih nastalih prilika produbljenje suradnje i izmjene dobara s državama kontinentalne Evrope, naročito s velikom susjednom Njemačkom, nameće se kao prijevka nužda i potreba, što je u interese samog našeg ekonomskog razvoja.» Dakako da su takva shvaćanja i tijek ekonomskih odnosa imali i određene političke implikacije, koje su vodile i u političke saveze s Njemačkim Reichom i njegovim saveznicama.

Poslovanje novčanih zavoda u 30-tim godinama bilo je određeno njihovim sposobnostima i mogućnostima da vlastitim snagama prevladaju krizu i nastave radom u relativno skućenim okolnostima. Njihovo je poslovanje bilo znatno uslovljeno i raznim vanjskim i unutarnjim okolnostima kao i zakonskom regulativom kojom je državna administracija sve više uspostavljala nadzor nad privatnim novčanim zavodima. Državna administracija je sukladno svojim ingerencijama, ali i zahtjevima privatnih novčanih zavoda za zaštitom, nastavila pružati im pomoć, uglavnom administrativnim mjerama. U Zakonu o zaštiti zemljoradnika posebnim člankom su bili zaštićeni i novčani zavodi od prekomjernog podizanja štednih uložaka, a 1934. obznanjena je posebna Uredba o zaštiti novčanih zavoda i njihovih vjerovnika, kojom je određen postupak za svaki novčani zavod pod "zaštitom" u slučajevima odlaganja plaćanja, sanacije ili van stečajne likvidacije. Nadzor je uspostavljen i nad zadružnim štedionicama posebnom Uredbom o zaštiti zadruga i njihovih saveza po kojoj je određen isti postupak sanacije kao i za ostale novčane zavode. Obznanjena je također posebna Uredba o maksimiranju kamata po kojoj je kamata bila vezana uz kamatnu stopu Narodne banke u visini od 5

posto, a što je privatne novčane zavode dovelo u situaciju da im je bila izjednačena pasivna i aktivna kamata. Slijedećih godina obznanjeno je još nekoliko uredbi, ali su one predstavljale samo dopune već postojećih i tako administrativno definirale poslovanje novčanih zavoda.

Poremećaje u kreditiranju gospodarstva i pokretanje novčarskog poslovanja pokušalo se raspraviti te pronaći rješenja i na konferenciji 50 predstavnika Saveza novčanih i osiguravajućih zavoda, zagrebačke Trgovačko-obrtničke komore, Udruženja industrijalaca, Udruženja trgovaca, Zanatske komore, Inženjerske komore i Komore sa trgovinu i industriju, održanoj na jugoslavenskoj razini 1933. u Zagrebu. Raspravljajući o konkretnoj situaciji, zaključeno je da je nastala "tiha likvidacija, odnosno disolucija našeg novčarskog i kreditnog sistema«, a da rješenje nije pronađeno, već je zatraženo više sređivanja zakonodavnim putem i materijalnom pomoći Narodne banke novčanim navodima.²¹ I Savjetodavni odbor, sastavljen na zahtjev Saveza novčanih navoda i privrednih organizacija pa i imenovan od Ministra trgovine i industrije, mogao je samo ustanoviti krizu novčarstva i zatražiti njegovo saniranje putem otpisa dubioza i reorganizaciju uz pomoć državne administracije. Taj je odbor zahtijevao i mobiliziranje aktive putem novčane banke izdavanjem kredita i otvaranjem tržišta efekata, zaštitom štednih uloga, odnosno saniranje novčanih zavoda mobiliziranjem njihovih potraživanja i postepenom uspostavom platnog prometa putem novčanih zavoda. Ciklus sanacije industrijskih kredita trebao je biti pokrenut tako da bi ih preuzele posebne institucije za industrijski kredit, a potraživanja samoupravnih tijela preuzela bi Državna hipotekarna banka, što je sve trebalo u daljoj konsekvenci omogućiti novčanim zavodima i gospodarstvu jačanje likvidnosti. U tu su svrhu tražili plansko reguliranje potrebnih ekonomskih regulatora i provođenje mjera "u svojoj organskoj cjelini" kako je to objašnjeno u Izvještaju novčanih zavoda iste godine. Međutim i ti su planovi ostali

²¹ Hrvatska privreda 1933

puste želje, jer su dalji tokovi krenuli uobičajenim putovima jačanju državnih novčanih zavoda. Bio je to začarani krug privrede i novčarstva-ponude i potražnje u kojem je gospodarstvo ovisilo o novčarstvu, a novčarstvo o novčarskoj politici državne administracije i Narodne banke.

Jugoslavija je stabilizirala svoju valutu 1931. na zlatnoj podlozi i njezina je ekonomija, posebno vanjska trgovina i državni proračun, bila je podložna i opterećena odnosima na vanjskom tržištu kako roba tako i kapitala kao i promjenama cijena zlata. To se dakako osjećalo i u novčarstvu i njegovim kreditnim potencijalima. Jačanje državnih novčanih zavoda bez adekvatne kreditne osposobljenosti za izravno kreditiranja gospodarstva, kao i potiskivanje privatnih novčanih zavoda iz ranijih pozicija kreditora gospodarstva, dovelo je do situacije da se novac u 30-tim godinama više okretao unutar novčanih zavoda, nego što je cirkulirao u gospodarstvu i potrošnji na koju se znatan dio domaće industrije oslanjao. Situacija, koja je uslijed toga nastala, ovako je opisana u Izvještaju Saveza novčanih zavoda i osiguravajućih društava za 1934/5: "Državne novčane ustanove preuzele su funkciju privatnog novčarstva samo u pogledu prikupljanja uloga ne štednju, a ne i u pogledu kreditiranja privrede. Posljedica je veliko pomanjkanje kredita u našoj zemlji, izuzev za posve likvidne kratkoročne plasmane, koji međutim u zemlji naše ekonomske i kreditne strukture čine mali dio realne potrebe za kreditom. Kamatna stopa, aktivna i pasivna, nikako nije utjecala na kreditne prilike i formiranje novih uložnih kapitala. Njenim maksimiranjem i vezanjem uz eskontnu stopu Narodne banke ona je izgubila svoj značaj koji ima za formiranje novčanog i kreditnog tržišta u uređenim prilikama." Ovaj opis prilika u novčarstvu bio je manje više značajan za krizni period, odnosno cijelo to desetljeće.

Koncentracija novca u državne novčane zavode i njegovo zadržavanje u njima bilo je znatnim dijelom uzrokovano i sve izrazitijim međunarodnim gospodarskim autarhizmom i stvaranjem

političkih blokova uslijed čega i povećanom ratnom opasnošću. Većina evropskih država, a među njima i Jugoslavija, gomilala je državne dugove, zbog naoružanja, pa je novac više odlijevan u naoružanje nego u gospodarstvo. Državni dug Jugoslavije, koji je u cijelom međuratnom razdoblju bio najveće opterećenje državnog proračuna, apsorbirao je također znatna sredstva koja su se iz gospodarstva odlijevala u inozemstvo. Tako se novac potreban gospodarstvu odlijevao iz njega umjesto u njega, mimo potrošnje i novčanih zavoda kao njegova distributera. Ako se tome doda da je postojao i odljev profita iz industrije, koja je bila znatnim dijelom u vlasništvu inozemnog kapitala, pa su i time znatna novčana sredstva otuđivana iz zemlje.

Naime, u to je vrijeme povlačenje inozemnog kapitala iz Jugoslavije bilo intenzivnije, zbog ratnih priprema. To je također bio jedan od razloga da su u drugoj polovini 30-tih godina ojačale tendencije otpora inozemnom kapitalu i oslonca na vlastite snage kako na državnoj jugoslavenskoj razini tako i banovinskim odnosno nacionalnim. To je dalje vodilo autarkičnim i centralističkim tendencijama gospodarstva i unutar Jugoslavije, a i po pojedinim nacionalnim područjima, što je izraženo u političkim borbama unutar Jugoslavije. Rješenje je traženo u regionalnim sporazumima, kako u međunarodnim odnosima tako i unutar Jugoslavije. Novčarstvo je samo djelomice moglo slijediti takve autarkične tendencije, jer je po svojem značaju bilo internacionalno, ali zbog okolnosti razvoja općih tendencija autarkije, moralo se i samo povoditi za autarkijom i jačanjem vlastitih autonomnih novčanih zavoda. Veliki novčani zavodi sređivali su na isti način svoje poslovanje kao Praštedionica, bilo vlastitom snagom bilo uz pomoć matičnih inozemnih banaka. Uvodeći novo poslovanje i gradeći dalje na njemu, ti su novčani zavodi, kao i Praštedionica, nastavili djelovati u suštini kao nove banke, ali s hipotekom starog poslovanja. Većina novčanih zavoda nastojala se osloboditi privrednih efekata, posebno industrijskih, zajedno sa saniranjem dugovanja.

Godine 1934. je ipak uslijed dobre žetve i prometa efektima na burzi djelomice oživjelo novčarsko poslovanje pa i dodjeljivanje manjih kratkoročnih kredita. Ali kako je jugoslavenska i hrvatska privreda znatno ovisila o izvozu svojih proizvoda, posebno agrarnih, to je poslovanje u uvjetima kolebljivog međunarodnog tržišta i sve izrazitije autarkičnosti nacionalnih privreda, postalo vrlo nestabilno i podložno velikim rizicima i promjenama. Stoga je i poslovnost većine novčanih zavoda i narednih godina bila relativna s velikim inklinacijama od godine do godine, da bi 1937. bilo opet potreseno krizom, koja je, usprkos izvjesne konjunktura u i izvozu, vezanom za potrebe ratne industrije u susjednim državama, trajala latentno do proširenja drugog svjetskog rata i na jugoslavensko područje.

Novčari Savske banovine, pod utjecajem krize i zakona s njom usvojenih, pokušavali su i sami uvesti više reda u novčarsko poslovanje na području svojeg Saveza pomoću stručnih organizacija. Savjetodavni odbor Saveza pokrenuo je preispitivanje poslovanja svakog novčanog zavoda na svojem području i pritom se "nije ograničio na neko formalno ili šablonsko ispitivanje, nego se nastojalo putem vrlo dugotrajnog i mučnog objašnjavanja sa zavodima da se bilance prilagode stvarnom stanju. Time je znatno smanjena ona vječita opasnost nenadanog iskršavanja latentnih gubitaka iz ranijih vremena, koja u kritičnom momentu može ugroziti i sam opstanak zavoda i stvorena je situacija u kojoj zavodi pod okriljem moratorne zaštite mogu prilagoditi svoje poslovanje stvarnim prilikama i da budu, spremni iskoristiti svaku priliku koja daje kakve bilo mogućnosti za oživljavanje profita. Od kolike je važnosti pitanje uprave i svrsishodne aplikacije propisa Uredbe o zaštiti novčanih zavoda za novčarstvo na području našeg udruženja, može se prosuditi i po tome, što je od 112 novčanih zavoda na tom području njih 56 zatražilo i dobilo

zaštitu"²². To su bili uglavnom svi veći novčani zavodi. Takva unutarnja pročišćavanja novčanih zavoda na području Savske banovine izvršena je do 1936, a provedena je uglavnom pročišćavanjem bilanci za stjecanje uvjeta za materijalnu sanaciju, koja je trebala uslijediti po tzv. »novom« poslovanju i postepenom deblokiranju starih dugovanja i potraživanja. Ali drugi dio, odnosno materijalno saniranje novčarstva, pošao je drugim putem od željenog, jer je znatan dio štednje stanovništva i dalje išao prema sigurnijim državnim novčanim zavodima, a rješenjem isplate zemljoradničkih dugova putem PAB-a nije pokrenuto deblokiranjem njihovih naplata, već prenošenjem u državnu Privilegiranu agrarnu banku. Prema novom Zakonu o likvidaciji zemljoradničkih dugova iz 1936. po kojem je ta banka preuzela naplatu dugova od zemljoradnika s rokom od 20 godina, a privatni novčani zavodi su dobili njene obveznice za isplatu u roku od 14-20 godina s tim da im nisu priznati kamati ni troškovi poslovanja s dugovima, što je iznosilo približno 25 posto njihovih potraživanja. Takvo rješenje, uz istovremeno postepeno deblokiranje "stare" štednje, posebno je pogodilo male provincijske banke, ali i velike, jer su one imale svoje filijale po pokrajini u manjim gradovima. A i samo tumačenje zakona izazivalo je znatne nesporazume pa i sukobe i dakako nezadovoljstvo novčanih zavoda. U takvim okolnostima novčani zavodi su mogli poslužiti se pravom koje im je dozvoljavala Uredba o zaštiti novčanih zavoda i prenositi dio štednih uložaka i drugih im povjerenih sredstava blokiranih u dionice, što su neki i činili, ali je to izazivalo veliki otpor povjerioca.

Osim ove Uredbe o likvidaciji zemljoradničkih dugova obznanjeno je u narednim godinama i nekoliko zakona kojima je regulirano poslovanje novčanih zavoda: Uredba o obrazovanju poslovnih rezervi i rezervnih fondova novčanih zavoda, osiguravajućih društava, ustanova socijalnog osiguranja i zadruga i obveza o djelomičnom ulaganju sredstava u državne papire kao zalog, zatim Uredba o

²²Izvještaj Saveza novčanih zavoda Banovine Hrvatske za 1939.

obrazovanju trgovačkog suda u Zagrebu. Uredba o isplatama iseljeničkih uloga na štednju kod novčanih zavoda pod zaštitom, ponovljena i dopunjena Uredba o izdavanju blagajničkih zapisa za oživljavanje privrede putem oslobađanja od nekih državnih dažbina i kao najvažnija Uredba o općinskim štedionicama 1938. godine, kojom su se zatim služili i ostali novčari zavodi, a da zakon o novčanim zavodima nije nikada obznanjen. Osnivanjem Banovine Hrvatske moglo se i financijske i novčarske poslove donekle sanirati na banovinskoj razini putem financijskog proračuna Banovine i njenog financijskog odjela. U tom cilju obznanjeno je i nekoliko banovinskih zakona u vezi s novčarstvom: Naredba sa financijskom snagom o otuđivanju i poslovanju privrednih poduzeća, a odnosila se i na novčane zavode, zatim Uredba o proračunu, računovodstvu i računovodstvenom sudu Banovine Hrvatske te više drugih naredbi kao i preuzimanje više fondova iz nadležnosti Ministarstva trgovine i industrije Jugoslavije, a među njima i Fonda za nadzor nad novčanim zavodima s područja Banovine Hrvatske kao fonda za struku privatnog osiguranja. Međutim sve su te uredbe i naredbe obznanjene 1940. i 1941. pred rat i nisu imale praktične primjene, jer je poslovanje nastavljeno u ratnim uvjetima.

Zakonske odredbe za saniranje novčarstva samo su djelomično pripomogle saniranju novčarstva u drugoj polovini 30-tih godina, jer je i dalje ostalo upitno njihovo materijalno saniranje, koje nije bilo više moguće sanirati ranijim načinima saniranja kao ni državnom intervencijom o čemu ilustrativno govori izvještaj Saveza novčanih zavoda za 1937. godinu slijedeće: "U našem novčarstvu sve se više opaža dualizam državnog i privilegiranog na jednoj strani i privatnog novčarstva na drugoj strani, te sve veća razložnost njihovih interesa. Državne novčane ustanove postale su po izjavi Narodne banke već i stožerom novčanog tržišta. To jačanje državnog novčarstva bilo je omogućeno uglavnom dugotrajnom bankovnom i kreditnom krizom, koja traje do danas s razloga, koji su uopće

poznati i koje smo mi uvijek iznosili. Osim toga, državno i privilegirano novčarstvo uživa takav povlašteni položaj da na mnogim područjima otežava ili onemogućuje rad privatnom novčarstvu i javno-pravnim štedionicama.»

Ni sredinom 30-tih godina nije se usporedo s tendencijom oživljavanja gospodarstva povećavao i kreditni obujam, već je bio u laganom smanjivanju i kod Narodne banke, a posebno kod privatnih novčanih zavoda, koji su o njenim kreditima ovisili u svojem poslovanju. To pokazuje i podjela eskontnih kredita Narodne banke novčarstvu i gospodarstvu od sredine 30-tih godina, a bila je slijedeća:²³ u milionima

Vrsta djelatnosti	1934	1935	1936	1937	1938	1939
Novčanim zavodima	842	848	769	756	1.004,	856
Industriji	427	407	414	403	420	726
Trgovini/izvoz-uvoz	186	187	173	156	168	447
Obrtništvu	22	22	23	28	28	29
Zemljoradničkim						
Zadrugama	29	33		51	59	53
51						
Ostalim korisnicima	19	23	26	27	33	46
Ukupno	1.525	1.520	1456	1.429	1.706	2.1155

Privatni novčani zavodi imali su u 30-ti godinama malo mogućnosti većih novčanih transakcija. Tako su na primjer vrlo malo izdavali i primali kratkoročne mjenice, jer ih je bilo teško naplatiti u roku, već su odobravali uglavnom srednjoročne mjenice na šest mjeseci, a takve pak mjenice nije eskontirala Narodna banka. Osim toga novčani zavodi koji su bili pod "zaštitom", što je do 1936 i kasnije bila polovina njih, a među njima i najveći, nisu mogli zbog

²³ prema Izvještajima Narodne banke za navedene godine

navedenih uredbi o zaštiti slobodno plasirati raspoloživa sredstva, jer su morali najprije likvidirati ranija dugovanja i držati dovoljno rezervni za očuvanje likvidnosti novog poslovanja. Oni su mogli višak novca plasirati samo u državne vrijednosnice za koje je država garantirala uložena sredstva i kamatu ili u potpuno sigurne kratkoročne poslove, koji su također bili pod kontrolom državne administracije u okviru nadzora nad ukupnim poslovanjem zaštite. Novčani zavodi koji su imali viškove gotovina ulagali su ih u blagajničke napise ili druge vrijednosne državne papire. Blagajnički zapisi su u zemljama s razvijenim novčanim tržištem bili njegov sastavni dio i put za cirkulaciju rezervi s državom kao zagwarantiranim povjerenjem, te su djelomice služili i kao regulator novčanog tržišta. Međutim, u neorganiziranom i gotovo nepostojećem jugoslavenskom tržištu novca i kapitala, blagajnički zapisi su predstavljali za novčane zavode samo zagwarantirani plasman gotovina koje nisu mogli držati u blagajnama i raznim fondovima, a koji im je uz relativno nisku kamatu održavao formalnu likvidnost. S druge strane to je bio odljev novca u državnu blagajnu i ako se tome doda i kontinuirano tezauriranje novca ili njegove štednje u državnim novčanim zavodima, novca je bilo sve manje u opticaju i posebno nedostatnog u gospodarstvu i potrošnji.

Privatni novčani zavodi nisu mogli naći više operativnog prostora ni u emisiji blagajničkih zapisa ni obveznica za javne radove, jer je na njih otpadalo malo nakon upisa državnih novčanih zavoda, državne administracije te inozemnih povjerenika, koji su svi imali prednosti za upis. Državna administracija je propisima pogodovala i politici «otvorenog tržišta» koju je provodila Narodna banka, da bi i ona svoja sredstva mogla plasirati u državne papire. Oni su sve više postajali siguran plasman gotovina što pokazuje i porast njihove vrijednosti u 30-tim godinama:²⁴

vrsta efekata	1932	1933	1934
---------------	------	------	------

²⁴ Hrvatska privreda, 1936

obveznice ratne štete	67,6	72,4	104,6
investicioni zajam	70,2	63,3	92,8
agrarne obveznice	59,3	60,2	36,4

Kupovanje državnih papira značilo je pretakanje novca iz gospodarstva u državnu blagajnu, a istovremeno je to bilo sužavanje poslovnog investiranja u gospodarstvo. Znatan dio blagajničkih zapisa Narodne banke kao i Ministarstva financija korišten je za podmirenje potreba državne administracije, jer ona redovnim porezima nije mogla namiriti državne rashode, zbog njihovog neprekidnog porasta. Za pokriće deficita državnog proračuna i drugih državnih troškova korišteni su i zajmovi kod svih državnih banaka, što je također odlijevalo novac u neprivredne svrhe. Bilo je drugih načina tog prelijevanja kao na primjer kupovanje "državnih bonova", koji su imali poseban tretman, jer su kod njih uračunavani visoki kamati i premije na rizik poslovanja. Takvi državni bonovi su obično izdavani za pokriće povremenih dugova državne administracije nazivanih i «letećim» dugovima, za državne nabavke razne robe, inozemnih i drugih kratkoročnih državnih kredita, a koji su u državnim rashodima nazivani "obveze iz ranijih godina". Raznorodni državni dugovi prevedeni su 1936. posebnom Uredbom u emisiju državnih blagajničkih zapisa. Da bi poboljšala cirkulaciju kapitala državna administracija je 1938. objavila emisiju šest postotnog zajma za javne radove i zemaljsku obranu. Prva takva emisija zajma (4-postotnog) bila je 1921. i od tada nije više prakticiran taj oblik oživljavanja pokretljivosti kapitala. Zajam raspisan 1938. mogli su koristiti opet prvenstveno državni novčani zavodi. Oni su imali prednost pri upisu, a raspolagali su i velikim neplasiranim kapitalima. Ova emisija zajma, kao i porast proizvodnje za potrebe naoružanja, utjecali su na porast optičaja novca, ali ipak se taj obrtaj novca u gospodarstvu jedva osjetio, zbog porasta cijena, državnih i drugih poreza, te sniženja životnog standarda stanovništva, i uslijed toga smanjenja njegove kupovne moći.

Stoga ni emisija toga zajma nije bitnije pokrenula imobilnost novčanih zavoda. Oni su i tada samo povremeno dodjeljivali veće zajmove na kratke rokove uz 10 postotnu kamatnu stopu i sigurno pokriće.

Malih zajmova kakve su tražili obrtnici, sitni trgovci, građani i seljaci nije bilo ili su vrlo malo dodjeljivani, jer su u tadanjim okolnostima bili nerentabilni. Budući da je razlika između aktivne i pasivne kamate bila malena, zbog njene vezanosti uz kamatnu stopu Narodne banke, to su novčani zavodi i dalje držali u blagajnama znatne količine novca čime nisu ni oni sami bili zadovoljni, o čemu govori izvještaj Saveza novčanih zavoda iz 1934 slijedeće: "Sam novac po sebi ne može izazvati i stvarati rentabilne poslove, već ovi poslovi imaju izazvati potražnju novca. Ali poslova nije bilo. Prema teškim prilikama za povoljnu djelatnost slabo su krediti i traženi, a ukoliko su traženi u pitanju je bila sigurnost. Ondje gdje su oba ova uslova bila ispunjena krediti su davani. Samo što visina tih kredita ipak nije odgovarala onome što su novčani zavodi mogli dati obzirom na svoja potraživanja kod Narodne banke po žiro računima i zapisima kao i na blagajničku gotovinu...U pitanju je dakle pretek koji bi se imao uzeti u obzir za novi plasman, a on nije i tom cilju iskorišten. U oskudici plasmana novca kod privrednika dijelom su novčani zavodi plasirali svoj novac u državne papire od vrijednosti i devizne poslove, ukoliko su to devizni propisi dopuštali, a nešto, i to i vrlo neznatno, u davanje lombardnih zajmova. Gro/veći dio/ neiskorištenog novca u oskudici kreditiranja privrede bio je u stvari tezauriran i ležao kod Narodne banke ..u vidu žiro računa i zapisa, ili u blagajnama novčanih zavoda.» Tako se gomilao neiskorišteni novac u novčanim zavodima, a istovremeno nedostajao u gospodarstvu, pogotovo u industriji, što je pogodovalo općoj stagnaciji cijelog gospodarstva. Naime, javila se paradoksalna situacija u kojoj je bilo u novčanim zavodima obilje novca, a u gospodarstvu nedostatak kredita, pa je bila likvidnost novčanog tržišta i nelikvidnost tržišta kapitala, odnosno prividna likvidnost novčanih zavoda.

Novčani zavodi su sve više trgovali državnim i drugim vrijednosnim papirima, što je izazvalo intervenciju državne administracije, zbog nacionalnih interesa. Naime, prekomjerno trgovanje lombardnim, eskontnim i drugim državnim vrijednosnicama, a posebno obligacijama, omogućavalo je nekontrolirani ulazak inozemnog kapitala u zemlju i otuđivanje nacionalnih vrijednosti, a time i imovinski debalans nacionalne privrede. To je pojačalo tendencije za nacionalizacijom gospodarstva putem akumulacije sredstava za njegovo saniranje u državnim, odnosno poludržavnim, novčanim zavodima kao protuteže njegovoj «rasprodaji» putem vrijednosnih papira na inozemnim tržištima kapitala. Vlada i državna administracija nisu te slabosti otklonile putem intervencija Narodne banke i otvaranjem šireg tržišta za elastičnije novčarsko poslovanje, već su je tražile izlaze u etatizaciji novčarstva i gospodarstva neposrednom kontrolom nad njima i tako očuvanje nacionalnog privrednog kapitala i cjelokupnosti države. To je bio profašistički pokušaj planiranja privrede kakav je vlada nalazila i u susjednim državama tog vremena, a kojem su se privrednici bezuspješno suprotstavljali tražeći planiranje putem Privrednog vijeća i usuglašavanjem interesa svih proizvodnih subjekata.

Državna administracija je potpomagala državne novčane institucije, koje nisu bile osposobljene za kreditiranje gospodarstva, a one su se javljale kao konkurenti privatnim u sakupljanju štednih uložaka. Ipak su i privatni novčani zavodi neprekidno tražili zaštitu državne intervencije u nesigurnim vremenima, posebno novčari Savske banovine, odnosno zagrebački novčari, o čemu govori i Izvještaj Saveza novčanih zavoda iz 1935. u kojem se traži planski pristup sanaciji novčarstva putem sanacije cijelog gospodarstva, razrješenje zemljoradničkih dugova i mobilizaciju zaleđenih potraživanja novčanih zavoda "da se u interesu oživljavanja privrede i sređivanja našeg novčarstva, i uopće kreditnih odnosa, pristupi neodložno rješavanju kompleksa svih privrednih i kreditnih

problema po jednom utvrđenom programu, pa tom prilikom se riješi i pitanje ranijih dugova zemljoradničkih, ne na bazi opće već individualne zaštite sa razmjernim i odmjerenim olakšicama. Dosadašnji parcijalni rad, koji nije dao povoljne rezultate, ima prestati, a posebice onaj, koji se tiče normiranja naših kreditnih odnosa, jer bi inače održanje i nastavak dosadašnjeg rada neminovno uputio smjer opće kreditne politike od zakonskog, ali paraliziranog novčarstva, nezakonskom, ali rentabilnom zelenaštvu, od čega bi patila cjelokupna naša privreda." To pokazuje da je privatno novčarstvo bilo ugroženo nedostatkom zakonodavstva i ekonomskim teškoćama dužnika u naplati svojih potraživanja, čime i ravnoteži svojeg poslovanja kao i likvidnosti. Istovremeno se borilo s konkurencijom državnim privilegiranim novčarstvom, ali i još uvijek vrlo raširenim reliktom tradicionalnim zelenaškim novčarstvom, neregistriranih kreditora, posebno na selu i u manjim gradovima. A takvih dugova je po tvrdnjama novčara bilo više nego u novčanim zavodima.

Ako se rezimira poslovanje hrvatskog novčarstva u 30-tim godinama, može se reći da je ono do kraja desetljeća uspješno održati djelomičnu stabilnost i egzistenciju, usprkos krize kroz koju je prošlo. U odnosu na 1930. opažaju se 1938. razlike u akumulaciji kapitala, koja je smanjena za približno 30 posto u štednji, 50 posto u reeskontu i vjerovnicima te približno 30 posto u dioničkom kapitalu. Međutim, znatan dio ostalih sredstava bio je imobilan, odnosno pod zaštitom. Gotovo upola su smanjeni i konzorcijski poslovi, ali i dugovanja, što znači da su novčani zavodi uspješno naplatiti dio svojih potraživanja. Istovremeno su udvostručena rezervna sredstva u blagajnama i druge rezerve, što govori o imobilnosti poslovanja. Uslijed tako skučenog poslovanja novčani zavodi su imali krajem 30-tih godina upola manji dobitak nego 1930., ali dvostruko veći nego u vrijeme krize s početka desetljeća. Ipak ukupna bilanca novčanih zavoda Savske banovine 1938. bila je približno 10 posto manja nego 1935., a čak

90 posto manja nego 1928.godine. Još 1938.bilo je pod «zaštitom» 237 novčanih zavoda od 632 u Jugoslaviji, 60 ih je bilo u likvidaciji, a 156 nisu mogli podmiriti svoje obaveze, mada nisu bili pod stečajem. Prema tome još uvijek je dvije trećine novčanih zavoda u Jugoslaviji bilo imobilno ili nelikvidno, a u hrvatskom novčarstvu je bilo slično, s tim da je nekoliko većih banaka, poput Praštedionice, ipak i u takvim skučenim uvjetima relativno uspješno poslovalo. Godine 1938 bilo je na području Savske banovine 60 posto novčanih zavoda pod zaštitom s 31 posto blokiranih uloga. Štednja je nakon prvih oporavaka i porasta opet pod kraj desetljeća stagnirala u privatnim novčanim zavodima, a isto tako i zajmovi. Povećanje državnog proračuna svake godine za 10 posto u prosjeku, značilo je povećanje državnih poreza, smanjenje investicija pa i oporavak novčanih zavoda i cijelog gospodarstva. Do kraja desetljeća ostali su neriješeni problemi za stabilno poslovanje novčarstva o čemu govori Izvještaj Udruženja novčanih zavoda Savske banovine za 1939. slijedeće: "Nemajući dovoljno sigurno zaleđe novčani zavodi su prisiljeni da se politikom što veće likvidnosti sami osiguravaju protiv svih mogućih iznenađenja. Odatle obilje kratkoročnog novca za koji nema dovoljno mogućnosti kratkoročnog plasmana, dok znatne potrebe na kreditu s dužim rokom ostaju nepodmirene."

Pod kraj 30-tih godina bila je očita slabost i nemoć privatnog novčarstva realna pretpostavke za njihovo podržavljenje kao i u drugim srednje-evropskim zemljama u kojima je također bila intervencija državne administracije u novčarstvu znatna. Privatno novčarstvo u hrvatskim zemljama je, usprkos izvjesnog oporavka poslije krize, ipak u predratnim godinama bilo svedeno na rub likvidnosti i u suštini bilo samo djelomice samostalno, jer je sve do rata djelovalo manje više pod zaštitom državne administracije i njezinih uredaba te potisnuto u velikoj mjeri djelovanjem državnih novčanih zavoda pa i o njima ovisno. Ratne i poratne okolnosti su taj proces samo ubrzale.

Osim privatnih i samoupravnih štedionica kao banke djelovale su na području hrvatskih pokrajina i državne novčane institucije, kao i u cijeloj Jugoslaviji. Bile su to Narodna banka, Državna agrarna banka, Državna hipotekarna banka, i Državna poštanska štedionica. Isprva i po njihovu osnivanje imale su za cilj pomoći gospodarstvu u njegovu razvoju i kao pripomoć privatnom novčarstvu. Te državne banke bile su osnivane po posebnim državnim zakonima s određenom zaštitom kao i depozitima, koje je u njima u glavno držala državna administracija po su one bile više na raspolaganju potrebama državne administracije, nego gospodarstvu kojem su bile namijenjene. Osnivane su uglavnom između dvije gospodarske krize-onoj sredinom 20-tih godina i početka 30-tih u vrijeme velike gospodarske krize kada je njihova važnost u novčarstvu porasla, zbog poteškoća u kojima se našlo privatno novčarstvo. One su u novim okolnostima 30-tih godina postale i okosnica novčarstva u cijeloj Jugoslaviji pa tako i u hrvatskim zemljama te pokrenule i strukturu novčarstva u novom smjeru, postepeno je ne samo i dopunjujući je nego i mijenjajući. Također su promijenile i odnos stanovništva, posebno štediša prema privatnom novčarstvu tako da je pokazalo veću sigurnost štednje u njima nego privatnim novčanim zavodima. Uz te državne institucije jačaju i samoupravne štedionici kao treća mogućnost ne samo kao pričuve štednje građana, već i efikasnije korištenje novca iz privrede u procesu štednje, ulažući taj novac u institucije namijenjene stanovništvu i gospodarstvu u cjelini.

U toj razmеди privatnog i državnog, odnosno podržavljenog novčarstva, javile su se u 30-tim godinama, posebno pod utjecajem gospodarske krize, kao treća polu držana polu privatna varijanta novčarstva Banovinske štedionice, koje su uz gradske štedionice

nastojale da štednju građana usmjeravaju prema lokalnim potrebama stanovništva. One su imale političke i ideološke zagovornice s osloncem na Hrvatsku seljačku stranku i druge liberalne struje u hrvatskom stanovništvu posebno u lijevoj inteligenciji. Okupljena uglavnom u organizaciji Gospodarska sloga, «lijeva inteligencija» je nastojala organizirati gospodarstvo u jednoj kombinaciji nacionalne privrede s osloncem na domaće proizvodne snage, pri čemu nisu isključivali ni privatno vlasništvo, priznajući i dioničarstvo u privrednoj strukturi, a ni državno, ali uglavnom kao potporu zakonskim regulativama gospodarstva. Ta je tendencija, nastala krajem 30-tog desetljeća, imala je realne perspektive i nastojanja, ali je ratom prekinuta, da bi pomalo, u posebnim uvjetima postepeno i nakon rata i državne intervencije u gospodarstvu, provodila svoje namjere s više uspjeha. Tako su oblasne i gradske štedionice uz potporu nacionalno-liberalno orijentiranih poslovnih tendencije utirale put novim oblicima novčarstva u njegovoj strukturi. Taj put gospodarstva pa i novčarstva, nastao u prvoj polovini XX stoljeća, bio je prekinut, u tijeku rata sredinom tog stoljeća, da bi kao alternativa u specifičnim oblicima i nastojanjima ipak u drugoj polovini stoljeća napredovao.

PRVA HRVATSKA ŠTEDIONICA I NJEZINA ULOGA U GOSPODARSKOM ŽIVOTU

HRVATSKIH POKRAJINA

Prva hrvatska štedionica ili kako su je popularno nazivali Praštediona ili Prašted, osnovana je 1846.godino u vrijeme najvećeg uspona hrvatskog nacionalnog pokreta, poznatog pod nazivom Ilirski pokret, u njegovoj borbi za političku, nacionalnu i gospodarsku neovisnost hrvatskog naroda. U okviru tih nastojanja osnovano je više kulturnih i gospodarskih institucija. Tako je za promicanje poljoprivrede 1842.osnovano Gospodarsko društvo, a za unapređenje svih oblika gospodarstva osnovana je Prva hrvatska štedionica. Odluka o njezinom osnivanju usvojena je 4.ožujka 1846.na sastanku održanom najistaknutijih vođa Ilirskog pokreta Ljudevita Gaja, Dimitrije Demetera, Ambroza Vranyczanya, Antuna Mažuranića i drugih iliraca. Akcionarstvo je već tada bilo poznato u hrvatskim trgovačkim krugovima, njime je poslovalo Pokupsko-savsko parobrodarsko društvo, tako je kupljen i poslovaio Narodni dom, sjedište političkoga i kulturnoga života hrvatskih nacionalista. Štedionica je također zamišljena kao akcionarske društvo i kao ustanova koja bi, kako je istaknuto u najavi njezina rada, štednjom pokrenula u narodu želju za gospodarskim napretkom i koja bi i "siromašku pružila priliku da si nešto imetka na bavi i tako od nevolje sačuva".Upravo je postulat oslonca na "sitne" štediše bio dugo ostao glavni oblik djelovanja Prašteda i često istican kao njegov simbol.

Statut prve hrvatske štedionice potvrđen je od vlade 24.listopada 1846., a otvorenje štedionice i prva prodaja dionica upriličeni su 1.prosinca iste godine. Prvi predsjednik Prve hrvatske štedionice bio je Nastas Popović, zagrebački trgovac i poznavalac akcionarskog poslovanja. Prva dionička glavnica bila je skromnih 40.000 srebrnih forinti podijeljenih na 400 dionica u nominalnoj

vrijednosti od 100 forinti. Niska glavnica ostala je i kasnije dosta dugo uobičajena, usprkos znatno povećanom poslovanju. Prvi put je glavnica povećana 1897. godine. Prema pravilima Prva hrvatska štedionica je osim deponiranja štednih uložaka, imala zadaću da obavlja raznovrsne bankarske poslove, u prvom redu kreditiranje na osnovi nekretnina, vrednota, privatnih obligacija, mjenično poslovanje te osnivanje posebne mjenjačnice za izmjenu banknota u monete i drugih poslova. Po tako široko zamišljenom djelovanju od početka ona je trebala biti ne samo osnovna poluga novog kapitalističkog načina poslovanja, već i pokretač narodnog gospodarskog uzdizanja u kojem će sudjelovati svi narodni slojevi pa i "siromašak".

Druga početna značajka Prve hrvatske štedionice bila je njena suvremenost. Ona je bila jedna od najstarijih europskih, pa i svjetskih štedionica, odnosno banaka. Prije nje osnovano je i djelovalo samo nekoliko evropskih banaka i to manjih privatnih engleskih banaka i Midland Banka (1836) te Pester Erster Vaterlandischer Sparcassa Verein (1839). Većina velikih evropskih banaka osnovana je poslije Prve hrvatske štedionice kao na primjer Kreditanstalt für Handel und Industrie (1855), koji je kasnije imao veliki utjecaj na hrvatsko novčarstvo, te ostale evropske velike banke: Credit Lyonnais (1863), Živnostenska banka (1868), Deutsche Bank (1870), Banca Commerciale italiana (1894) i druge. Prema tome osnivanje Prve hrvatske štedionice imalo je, osim privrednog, i određeni kulturološki značaj i na evropskoj razini. I velike američke banke osnovane su kasnije. Unatoč skučenom ekonomskom okviru u kojem je djelovala, Praštediona po načinu poslovanja, a djelomice i opsegu, nije puno zaostajala za navedenim bankama. Do prvog svjetskog rata razvila se u jedan od najvećih novčanih zavoda u Austro-Ugarskoj državi, a u međuratnom razdoblju uspjela je zadržati tu poziciju u srednje-europskom prostoru kao i oznake velike europske banke.

Kao što je već rečeno, osnovna djelatnost Prve hrvatske štedionice trebala je biti i bila je sakupljanje nacionalne štednje i njezino prelijevanje u privredu. I doista, odziv pučanstva brzo je uslijedio pa je već sljedeće godine po osnivanju u Praštedioni bilo uloženo dvostruko više štednih uložaka od osnivačke glavnice. Štednja je dobro napredovala i sljedećih godina te je za deset godina udeseterostručena i tim je tempom povećavana sve do tridesetih godina XX stoljeća. Prva hrvatska štedionica je vrlo brzo otpočela s raznovrsnim bankarskim poslovanjem, najprije eskontiranjem mjenica, a zatim i drugim novčarskim poslovima. Hipotekarni poslovi, odnosno zajmovi na nekretnine, također vrlo brzo postaju redovitim poslovima posao Prašteda. Već od 1867. posjeduje vlastite vrijednosne papire; bili su to uglavnom razni zajmovi i državni papiri. Ali pravi zamah djelovanja Prve hrvatske štedionice uslijedio je od početka XX stoljeća do prvog svjetskog rata, jer je u tom razdoblju izvršena reorganizacija zavoda pod rukovodstvom tadašnjih predsjednika, Miroslava Kulmera i Milivoja Crnatka. Godine 1900. promijenjena su statutarna pravila, povišena glavnica, od 1903. posluje s hipotekarnim kreditima na amortizaciju, a od 1905., nakon novog povećanja glavnice osnovani su i pričuvni fondovi. 1902. osniva Prva Hrvatska štedionica više filijala i time otpočinje njeno opsežno teritorijalno poslovno proširivanje, organiziranjem mreže malih novčanih zavoda novčanih zavoda bliskih «sitnim» štedišama i njihovim kreditnim potrebama. Proširivanjem vrsta poslovanja te izgradnjom mreže filijala i poslovanja s malim novčanim zavodima otpočinje druga etapa razvoja Prve hrvatske štedionice u kojoj je inicirala i predvodila izgradnju autohtonog novčarstva i akumulaciju domaćeg kapitala na širokom nacionalnom području kao osnove za kreditiranje raznih privrednih djelatnosti, posebno manjih provincijskih poduzeća i pojedinaca među poduzetnicima, trgovcima i drugim štedišama. Time je pospješen porast štednje, posebno u filijalama koje u prikupljanju štednje od 1910. nadilaze središnjicu. Podružnice su primale i više mjenica od središnjice, povremen imale i veći broj žiro računa, a koji

su s vremenom postali osnovica za kreditiranje privrede, pa su obavljale ili pripremale središnjici i veresijske poslove. Središnjica je zadržala prvenstvo u poslovanju s reeskontom mjenica i s vrijednosnim papirima.

Iako je prva hrvatska štedionica vrlo rano stekla ugled i autoritet, ne samo prvo osnovanoga hrvatskoga novčanog zavoda, već i po poslovnosti i nacionalnom značaju, ona je posebno očitovala svoje obilježje nacionalne banke u novčarskoj krizi 1908/9. koja je kao posljedica svjetske krize zahvatila i hrvatsku privredu, posebno novčarstvo. Kriza se osjetila u velikom nedostatku novca, u njegovoj skupoći, otkazivanju vjeresija inozemnih banaka malim novčanim zavodima u hrvatskim zemljama i zahtjevima za prisilnim plaćanjem gotovinom. U takvim okolnostima mali novčani zavodi bili su pred iskazom nelikvidnosti, ali im je tada pomogla Prva hrvatska štedionica. Ona je, koristeći svoj kredibilitet kod Austro-ugarske banke, i u zajednici s drugim većim hrvatskim bankama, koje je potaknula u novčarski sindikat, pomogla pozajmicama malim novčanim zavodima, vršeći pritom izbor onih koji su pokazali poslovnu sposobnost. Tako su spašeni neki manji novčani zavodi i ubrzane okončanje gospodarske krize. Prva štedionica je na sličan način pomogla malim novčanim zavodima i u vrijeme krize 1912/13, nastale uslijed balkanskih ratova, ističući usku povezanost svog poslovnog i hrvatskog nacionalnog interesa.

Proširivanje poslova i povećanje ugleda te pričuvnih fondova kao i broja podružnica, omogućile je Prvoj hrvatskoj štedionici angažiranje u drugim novčanim zavodima i gospodarstvu, sudjelovanjem u njihovoj imovini. Vrijednosni papiri su u Poslovanju Prve hrvatske štedionice do prvog svjetskog rata činili oko 20-30 posto u odnosu na uloške i bili su najčešće razni amortizacioni i državni papiri, ali sve više i razni gospodarstveni, odnosno industrijski. Tako je 1910. imala dionice nekoliko banaka, u nekima i većinu, te nekoliko većih privrednih poduzeća. Porast poslovanja Prve hrvatske štedionice u

navedenom razdoblju pokazuje slijedeća tablica: (u milionima kruna):

zajmovi

godine		obični, klauzirani, založnice, dionička, rezervni, ulošci, tekući računi			u prometu		glavnica fond		
					ca, fond,		1903	9,1	2,2
2	3	26,9	0.4				26,9		1
18,2		16,7		3,6	5,8	29,9	?		
1908	8	30,1		22,3		5,4	3		46,9
1910	6,5	36,9		28,7		6	3		68,6
1914	7,7	50,2		40,1		6	3		93,6

U tijeku prvog svjetskog rata Prva hrvatska štedionica je i dalje izrastala u veliki novčani zavod. Za to su postojale pogodne okolnosti u prvim ratnim godinama zbog obilja novca, nastalog prvotno od privremene konjunktura, a zatim inflacije. Emisije ratnih zajmova povećale su novčanu masu i njegov optjecaj, a hitne potrebe povećanu potrošnju roba naročito aprovizacija za vojsku. Privreda u hrvatskim pokrajinama se doista dobro snašla u prvim ratnim godinama u novim potrebama tržišta, a istovremeno znatno smanjena konkurencija uvoza roba iz drugih krajevi Austro-Ugarske omogućena je privremena konjunktura industrije. Povećana je i kupovna moć seljaka, jer je i poljoprivreda bila konjunktorna. Veleposjed je mogao naveliko opskrbljivati vojsku hranom, a seljak prodavati svoje proizvode na domaćem tržištu, otplaćivati dugove, a bio je i dobar potrošač industrijske robe. Zbog privredne konjunktura bile su veće i mogućnosti novčarskog poslovanja. Praštediona je upisala gotovo pola iznosa ratnog zajma u hrvatskim pokrajinama, izvršena je velika rasprodaja založnica, zbog obilja novca, i posebno su porasli štedni ulozi. Budući da je bilo dosta novca za plaćanje gotovinom, smanjeni su neki novčarski poslovi veresijskog i hipotekarnog te mjeničnog poslovanja, posebno u reeskontu provincijskih banaka te položnih mjenica trgovaca, obrtnika i industrijalaca. Istodobno je oživjelo efektno tržište i porastao lombardni posao kojim je znatnim dijelom kreditirana domaća industrija. Visinu tih zajmova u odnosu na vlastita sredstva Prve

²⁵ Statistike su izrađene prema godišnjim Izvještajima Prve hrvatske štedionice

hrvatske štedionice pokazuje slijedeća tablica:

Godina	dužnici	vlastita sredstva
1915	25,5	19,6
1918	136,2	118,6

Tablica pokazuje porast vjeresijskih poslova i zaradu od poslovanja kao i povoljan odnos posuđenog novca i vlastitih sredstava.

Obilje novca nije se moglo sve plasirati u vjeresijske poslove uobičajenim načinom, odnosno mjeničnim poslovanjem. Ratne prilike pogodovale su raznovrsnim špekulacijama robama i novcem pa se javlja mnogo plivajućeg novca. Štedni ulozi su utrostručeni, glavnice novčanih zavoda znatno povećane, rezerve utrostručene, porasli su mjenični poslovi, a s njima i zarade od efekata i kontokorenta. Dio tog obilja novca banke su plasirale u vrijednosne državne i privatne papire, ali je znatan dio upućivan u inozemstvo. Prva hrvatska štedionica je držala znatne rezerve u bečkim i peštanskim bankama u prvim ratnim godinama, ali kako su se ratne i političke prilike mijenjale, Praštediona je na vrijeme uočila potrebu koncentracije kapitala u domaćim novčanim zavodima i privredi. Stoga je opet u prolomnim godinama 1918/9. pokrenula sindikat zagrebačkih banaka na ulaganje viška novca u domaću privredu te podržala, odnosno inicirala, osnivanje zagrebačke burze. Naime, ratna konjunktura je prestala već 1916. i nastupila si poteškoće ratnih dana uslijed ratnih troškova, skupih sirovina i nedostatka radne snage koje su izazvale slabu produktivnost privrede i smanjenje zlatnih rezervi, a time i vrijednosti novca. Domaća industrija, dotada financirana uglavnom kapitalom iz drugih dijelova Austro-Ugarske, našla se pod kraj rata u teškom položaju, jer su se inozemni financijeri počeli povlačiti iz privrednih angažmana u hrvatskim zemljama te je zaustavljen priliv stranog novca u privredu, čime je otežan pa i onemogućen opstanak mnogih industrija. Tada je nastupila Prva hrvatska štedionica i sindikat zagrebačkih banaka koji su financijski podržali domaću privredu i postepeno ulazili u

angažmane s njom-bilo kupnjom dionica bilo kreditiranjem.

U skladu s novim usmjerivanjima novčarstva prema privredi, koje je sama inicirala, Prva hrvatska štedionica pod kraj rata počinje intenzivno angažiranje u privrednim poduzećima i prerasta po strukturi

djelovanja u snažan nacionalni koncern s osloncem na domaći kapital. U toj trećoj fazi svojeg djelovanja Prva hrvatska štedionica višestruko širi svoje poslovanje i razgranjuje mrežu podružnica kao broj poduzeća u kojima sudjeluje u vlasništvu dionica. Porast angažiranosti Praštedionice u privredi putem kupnje dionica u masi vrijednosnih papira u ratnom razdoblju pokazuje slijedeća tablica:

godina	Prva hrvatska štedionica u milionima kruna	
	vlastite Vrijednosnice	od toga dionice
1910	9,745	1,975
1915	19,610	2,593
1916	46,139	2,578
1917	100,173	9,096
1918	118,666	24,114

Nakon rata mogućnosti angažiranja u privredu putem izravnog učešća bile su još već. A sredstava za stvaranje koncerna Prva hrvatska štedionica je stekla u znatnim iznosima što pokazuje slijedeća tablica:

vrsts sredstva	1913	1923	postotno
			povećanje
vlastita sredstva	16,474	136,092	800
tuđi kapital	88,683	836,154	935
kredit i efekti	135,422	915,532	680

Odnos kapitala Prve hrvatske štedionice, koja je raspolagala s domaćim kapitalom i inostranog kapitala, pokazuje razmjer s dvije velike banke u vlasništvu stranog kapitala koje su poslovale u hrvatskim zemljama:

novčani zavod	vlastita sredstva		strani kapital		kredit i efekti	
	1913	1923	1913	1923	1913	1923
Prva hrv.štedionica	16,374	136,092	88,683	836,154	135,422	15,532
Hrv.eskontna banka	11,482	182,038	26,782	640,793	42,406	765,464
Jugoslavenska banka	5,450	64,167	17,345	437,036	15,449	221,064

Kao što pokazuje gornja tablica, konkurencija inozemnog kapitala bila je velika, ali Praštediona je uspješno plasirala svoja sredstva u privredu, zadržavajući se isprva na manjim provincijskim poduzećima i bankama, a zatim i većim. Inozemni kapital je posredstvom dvije navedene banke plasiran uglavnom u većim industrijskim poduzećima i kontokorentnim poslovima u trgovini na veliko i sličnim. Praštediona je savladala konkurenciju i poslovala s velikom dobiti te je u razdoblju od 1919-1925. dijelila dividendu od 15-20 posto. Osim poslovnog uspjeha i zarade Prva hrvatska štedionica je u tom razdoblju imala i određene nacionalne zasluge u spašavanju privrede i njenoj revitalizaciji. Prva hrvatska štedionica i neke manje banke pružile su u tom razdoblju znatne kredite domaćoj, posebno provincijskoj, privredi, trgovini i prometnim poduzećima. Mnoga su poduzeća time bila spašena od propasti i potaknut je stabilan privredni razvoj domaće industrije, a tu nacionalno-patriotsku djelatnost razložno je iskazala Prva hrvatska štedionica u svom izvještaju iz 1929. slijedećim : "Žrtve koje su bile doprinesene nisu bile uzaludne, jer danas imademo svoju vlastitu nacionalnu privredu, ako još i slabiju, a to ipak manje više neovisnu o inostranstvu, a time je udaren temelj našem privrednom jačanju, jer danas može inostrani kapital ulaziti u našu državu samo kao dobar pomagač kod daljnjeg razvitka, a nema više opasnosti prema inostranom kapitalu, što bi sigurno bio slučaj da domaći zavodi, a među njima i naš, nisu izvršili zadaću, pred koju su bili postavljeni, pa makar uz stanovite žrtve".

Prva hrvatska štedionica potpomogla je privredna poduzeća, i u vrijeme krize sredinom 20-tih godina XX stoljeća, kad su zbog poratne inflacije i nagle stabilizacije dinara mnoga poduzeća

dospjela u nelikvidnosti i nisu mogla udovoljavati svojim obavezama. Tada je Praštediona, posebno u svojem koncernu, pomogla tako da je na osnovu stručnih analiza pomagala onim po duže6 ima koja su pokazivala nastavak uspješnog poslovanja te je u njima izvršena sanacija, a kod drugih provođena likvidacija. Tako je Prva hrvatska štedionica do kraja 20-tih godina imala sređen veliki koncern, utemeljen na domaćem kapitalu, odnosno na štednji velikog broja stanovnika pa se može reći da je bio angažiran znatan dio pokretljivog nacionalnog kapitala u privredi. Sredinom 20-tih godina Prva hrvatska štedionica je bila najjači depozitni zavod ne samo u hrvatskim zemljama nego u Jugoslaviji. Ona je držala 20 posto uložaka štednje u 650 jugoslavenskih novčanih zavoda, odnosno skor 40 posto svih štednih uložaka zagrebačkih banaka .Istovremeno je podijelila privredi oko jedne milijarde i 400 milijuna dinara kredita i za 100 milijuna nadmašila kreditiranje Narodna banke u cijeloj Državi Srba Hrvata i Slovenaca 1925 godine. Do kraja 20-tih godina štednja je porasla za 30 posto te iznosila rekordnih blizu, dvije milijarde dinara, a toliko je Prva hrvatska štedionica u to vrijeme podijelila kredita privredi, što je opet bilo gotovo na razini dodijeljenih kredita od Narodne banke cijeloj zajedničkoj državi. Ona je raspolagala s većim novčanim sredstvima od svih privatnih novčanih zavoda u državi, a to je bio domaći kapital i kao akcionarsko društvo podložan javnoj kontroli putem objavljivanja poslovnih bilanci.

Do kraja 20-tih godina Prva hrvatska štedionica je imala vrijednosnih papira u visini 307 miliona dinara ili dvostruko više nego u početku tog desetljeća, štednih uložaka također dvostruko više, višestruko je povećano ostalo poslovanje, a ukupna bilanca je utrostručena. Prva hrvatska štedionica je bila i glavna novčana ustanova putem koje su uplaćivane novčane doznake iseljenika u Jugoslaviju, posebno u hrvatske zemlje. U vrijeme najveće novčane krize od 1929. do 1931. prosječno je stizalo doznaka u vrijednosti od 450 miliona dinara, a u godinama prosperiteta i više. 1930., kad je bila najviša bilančna suma, doznake iseljenika iznosile su jednu

šestinu te sume, a drugih godina i više. U 30-tim je bilančna suma smanjena zbog manjeg priliva iseljeničkih doznaka kao i zbog sve češćeg plaćanja trgovaca i poduzeća putem kliringa kao i zbog deviznih državnih ograničenja putem privatnih novčanih zavoda. Prva hrvatska štedionica imala je svoje račune u gotovo svim velikim evropskim bankama i s njima poslovala. U mnogima od tih banaka imala je deponirana sredstva, odnosno njihove i druge dionice te razne efekte pa ona nije ni po čemu osim po visini sredstava kojima je raspolagala zaostajala za tim evropskim bankama. Ona je dapače po obimu raznovrsnog poslovanja i nadilazila mnoge od tih banaka, jer je bila složena novčarska institucija depozitno-privrednog, ali i javno pravnog značaja. Naime, sve do kraja 20-tih godina u hrvatskim pokrajinama nije bilo javno-pravnih štedionica pa su takve poslove obavljale privatne banke, a Prva Hrvatska štedionica je čuvala sredstva i davala velike kredite javnopravnim institucijama: gradovima, općinama, zemljišnim zajednicama, vodnim zadrugama i drugim. Ti su krediti kasnije znatno opterećivali njenu likvidnost.

Upravo zbog tako obimnog i razgranatog poslovanja, koji je postepeno prerastao ne samo u privredno-novčarski već i socijalno-društveni sistem, koncern koji je nadilazio sredinu u kojoj je djelovao i sam je osjećao breme takvog položaja pa je uprava Prve hrvatske štedionice pot kraj 20-tih godina u vrijeme najvećeg uspona poslovanja, nastojala usmjeriti njegov dalji tok u pravcu sužavanja poslovanja na depozitne i bankarske poslove i reducirati izravne angažmana u privredi. Prvi korak u tom pravcu bilo je povlačenje iz kreditiranja javno-pravnih institucija. Kako je upravo bila osnovana Oblasna štedionica, koja je uskoro postala štedionica Savske banovine, i koja se razvijala u pravcu javno-pravne novčarske institucije, to je i Prva hrvatska štedionica mogla postepeno reducirati svoje poslova vezane uz te djelatnosti. Istovremeno je nastojala smanjiti svoje angažmane u industriji na uobičajene oblike kreditiranja, što je kao nova orijentacija najavljeno i u njezinim izvještajima o poslovanju. Smatrajući da

se industrija treba osamostaliti u svojoj opstojnosti, koristeći i dalje kreditnu pomoć novčanih zavoda, Praštediona je najavila da će kao eminentni depozitni zavod usmjeriti svoje djelovanje na kratkoročno kreditiranje seljaka, trgovaca i industrijalaca te dodjeljivati najviše amortizacione zajmove na temelju založnica, posebno u razvoj poljoprivrede. U izvještajima o poslovanju pod kraj 20-tih upozoravano je na neriješene probleme u poljoprivredi. Prva hrvatska štedionice je poslovala i s hipotekarnim kreditima te je dodjeljivala i seljacima kredite, ali manjem nego drugim privrednicima. Najavljena preorijentacija prema kreditiranju poljoprivrede proizlazila je kako iz potreba poljoprivreda tako i činjenice da su seljaci bili glavni štediše Praštedionice, pa je bila važna i štedionici njihova financijska sposobnost. Stoga je težak ekonomsko-socijalni položaj seljaka morao utjecati i na odluku Prve hrvatske štedionice o većem kreditiranju poljoprivrede, koju je najavila. Ali, uskoro su promijenjeni uvjeti poslovanja Prve hrvatske štedionice, zbog novih privrednih okolnosti i odluka državne administracije pa su navedene preorijentacije u djelovanju Praštedionice bile samo djelomice provedene i u posebnim okolnostima.

Početak tridesetih godina XX stoljeća bio je označen velikim svjetskim i evropskim krizama, posebno u novčarstvu, a zatim i u cijeloj privredi. Kriza velikih, posebno srednje evropskih banaka, putem kojih je u hrvatske pokrajine pritjecao inozemni kapital, odrazila se u hrvatskom i jugoslavenskom novčarstvu. Posebno su bile ugrožene Jugoslavenska i Jugoslavenska udružena banka, obje nastale u hrvatskim zemljani raznim fuzijama banaka, a bile su većini dijelom u vlasništvu inozemnog kapitala i s njim poslovale, a imale su središnjice u Zagrebu i Beogradu. Kriza i slom austrijske banke Kreditanstalt posebno je pogodio Jugoslavensku udruženu banku. Sredinom 1931.g. postojala je pretpostavka o njezinoj potpunoj likvidaciji i rasprodaji poduzeća čije su dionice preko nje dospjele

u portfelj Kreditinstalt. Dakako da su takve okolnosti izazvale veliku uznemirenost svih štediša, najprije u Beogradu, gdje je i Praštediona imala svoju velika filijalu, a zatim je panika prenesena i u Zagreb. U rujnu 1931. otpočela je navala ulagača na šaltere banaka i podizanje štednih uložaka. Budući da je u to vrijeme provedena i stabilizacija dinara na zlatnoj podlozi s deviznom protu vrijednošću, dinar je postao pogodan za trgovinu i tezauriranje, što je svakako u okolnostima krize također djelovalo na štediša.

Kriza s početka 30-tih godina imala je psihološko-sociološku podlogu i više specifičnosti s obzirom na njene neposredne uzroke i područja koja je zahvaćala. Prvi njeni znakovi u hrvatskim zemljama, javili su se kao stagnacija deponiranja štednje 1927. zbog loše žetve, zatim uznemirenosti ulagača 1928. zbog političkih previranja, oscilirajuće vrijednosti dinara i porasta cijena nekretnina. Ipak ta dva manja poremećaja u pritjecanju štednih uložaka nisu ostavili značajnijih posljedica za poslovanje Prve hrvatska štedionice. Prvi ozbiljniji znakovi pogoršanja uložnog poslovanja i krize povjerenja ulagača, što je bilo glavni uzrok teškoća koje su uslijedile, javljaju se sredinom 1931. povezano sa svjetskom i evropskom privrednom krizom, koja je također, uz ostalo, bila posljedica krize povjerenja. Novčarska kao i uopće gospodarstvena kriza u evropskim, i posebno u srednje evropskim zemljama, imala je izravni odraz u hrvatskim zemljama u novčarstvu kao kriza povjerena ulagača. U to je vrijeme privatno novčarstvo u cijeloj Jugoslaviji, pa i u hrvatskim zemljama bilo i pravno nestabilno, jer još uvijek nije bio donesen jedinstveni zakon o novčanim ustanovama, pa je i mjenično poslovanje bilo vrlo skućeno s malo mogućnosti eskonta i reeskonta mjenica i one su uglavnom služile kao pokriće u slučaju tužbe i sudskog utjerivanja duga. Tako su novčani zavodi u krizi povjerenja štediša imali malo "manevarskog" prostora, a teško su mogli naplaćivati svoja potraživanja od privrede, jer je i ona bila u krizi zbog naglog povlačenja stranog kapitala iz svih jugoslavenskih krajeva.

To je bio samo prvi udar krize koji je uz pomoć Narodne banke i raznih rezervi i nekih naplata potraživanja do kraja godine ipak smiren.

Prva hrvatska štedionica je dijelila sudbinu cijelog novčarstva u krizi. Budući da je ona bila veliki novčani zavod s velikim sumama štednje, na nju se sručio i najveći pritisak ulagača. Istovremeno su se pojavile špekulacije s njenim štednim knjižicama, što je još više pokolebalo povjerenje ulagača. Praštediona je nastojala koliko je više mogla isplaćivati uloge, ali je prvi puta u svom 85-godišnjem poslovanju posegla za pravilnikom štedione o otkaznom roku za isplate i tako ograničila isplaćivanje. Uz to je podigla kod Narodne banke kredit i uspjela naplatiti neka svoja potraživanja te tako do kraja 1931.g. smirila ulagače.

U tih nekoliko mjeseci isplatila je blizu 800 miliona:

u prvoj polovini 1931. imala je	krajem 1931. imala je
uložaka 2.174 miliona	1.674 miliona
povjerilaca 643	418
ukupno 2.817 miliona	22.092

Uz velike napore Prva hrvatska štedionica smirila je prvi nalet krize povjerenja, a poremećaj u poslovanju očitovao se uglavnom u neodobravanju novih kredita, zbog čega je bila smanjena dobit. Također je koncern sačuvan od veće krize tako da su novci dodijeljeni poduzećima prvenstveno za isplatu radnika, čime je bilo spriječeno veće otpuštanje radnika. Tako je bio suzbijen taj prvi udar privredne i novčarske krize.

Nekoliko mjeseci poslije prvog uslijedio je novi još snažniji udar krize povjerenja štediša. Povod je bilo obznanjivanje Uredbe o zaštiti zemljoradnika i moratorij nad seljačkim

dugovanjima, koji je ta uredba proklamirala. Uredba je bila palijativno i privremeno odgađanje problema vezanih uz poljoprivredu i veliku zaduženost seljaka. Poljoprivredna kriza u Jugoslaviji i hrvatskim zemljama bila je povezana i sa svjetskom krizom poljoprivrede u to vrijeme, ali i sa specifičnim domaćim ekonomskim i političkim teškoćama. Većina seljaka bila je toliko privredno i platežno nesposoban da je izazvao podozrenje državne administracije u njegove porezne sposobnosti te je ona pokušala osloboditi ga barem nekih obaveza tako da je dozvolila odgodu plaćanja seljačkih dugova privatnim novčanim zavodima. Uz navedene razloge javlja se i državna novčarska politika koja sve više podupirale poludržavne i državne novčane zavode, a Narodna banka je posebnim zakonom dobila funkciju glavnog novčarskog zavoda Jugoslavije. Kako je i u nekim evropskim državama jačala tendencija podržavljenja većih novčanih zavoda, spomenuta Uredba imala je u stanovitom smislu ulogu državne intervencije u novčarstvo. Stoga je izazvala veliko protivljenje privatnih novčanih zavoda. Uredba je za poteškoće, koje bi nastale u poslovanjima novčanih zavoda uslijed moratorija seljačkih dugova, predviđala i moratorij na isplate novčanih uložaka u novčanim zavodima. To pravo iskoristila je većina banaka pa i Prva hrvatska štedionica. Ona ovom uredbom nije bila pogođene zbog naplate hipotekarnih potraživanja, već od nove krize povjerenja ulagača, koju je Uredba potaknula, a koja je mogla biti veće i sudbonosnija po štedionicu od prethodne. Pod još svježim dojmom navale ulagača prethodnih mjeseci, uprava Prve hrvatske štedionice pravovremeno je uočila opasnost nove krize i brzo iskoristila pravo na moratorij za isplatu štednih uložaka. S obzirom na okolnosti proglašenja moratorija zanimljiva je usporedba poslovanja Praštedione s hipotekarnim i ostalim zajmovima, što pokazuje slijedeća tablica: (u milionima dinara)

godina	Prva hrvatska štedionica				
	predujmovi na vrijedn.	mjenična lisnica	zajmovi na nekretnine komunalni	Hipotekarni Klaurirani,	razni dužnici
1925	46,499	137,181	1,171	8,209	1.227,341

1930	218,795	457,248	78,961	47,513	1.493,009
1932	15,926	167,978	91,865	75,627	911,218
1940 st.p.	34,284	174,995	87,587	39,607	379,988
1940.novo poslovanje	12,884	75,152	8,922		

Navedena tablica pokazuje da su hipotekarni klauzurirani zajmovi zajedno sa zajmovima općinama iznosili 20 posto iznosa koje su dugovali ostali dužnici, a koliko je bilo hipoteka seljačkih imanja i koliko su ti dužnici bili financijski sposobni otplaćivati dugove teško je ustanoviti. Godine 1937. Prva hrvatska štedionica je otpisala na ime 25 postotne redukcije seljačkih dugova samo 20,5 miliona dinara, što navodi na zaključak da ti dugovi nisu iznosili više od 100 miliona dinara, a to je bilo znatno manje od drugih potraživanja. Sve navedeno pokazuje da je Prva hrvatska štedionica iskoristila moratorij iz spomenute uredbe iz dva razloga: prvi da bi izbjegla navali ulagača, uslijed krize povjerenja, i drugi razlog da bi u mirnijim okolnostima pročistila svoje poslovanje, koje je već ranije najavila, tako da je otvorila «novo poslovanje.»

Kriza povjerenja ulagača-štediša pogodila je sve privatne novčane zavode. Od jeseni 1931. do kraja 1932. isplaćeno je kod svih novčanih zavoda preko četiri milijarde uložaka, što je predstavljalo 30 posto ukupne štednje, a Prva hrvatska štedionica isplatila je skoro milijardu dinara, zaduživši se kod Narodne banke za 400 miliona na polog svojih mjenica. Do 1939. isplatila je Prva hrvatska štedionica po računima uloga na knjižice, tekuće račune i raznim vjerovnicima 2,2 milijarde dinara, što je iznosilo oko 65 posto njihovih starih potraživanja. Tako su štedni ulozi od 2 milijarde i 174 miliona dinara, koliko su iznosili u početku krize sredinom 1931. smanjeni do kraja 1939. na 769 miliona pri čemu je bilo isplaćeno je skoro dvije trećine štednih uložaka. To pokazuje da je i u narednih sedam godina pritisak nepovjerenja i dalje trajao, iako znatno manje, jer je istovremeno do kraja 1939 bilo približno 465 miliona novih uložaka ali je to bilo samo 60 posto ranije godišnje štednje. U toj novoj štednji bilo je i prebačenih uložaka

iz stare štednje tako da ješko odrediti točno porast nove štednje, pa je štednja bila daleko od iznosa iz ranijih godina bez obzira na izbalansiranu ukupnu štednju. Naime, 1932. je u centrali i podružnicama Prve hrvatske štedionice bilo 102.699 uložaka i od toga «malih» štediša s ulogom do 5.000 bilo je 70.920 tj. 70 % te je od tih uloga u navali ulagača isplaćeno 30 %, a do kraja 1939. 70 posto uložaka. Te su isplate vršene djelomice prebacivanjem iz "stare" štednje u «novu» i na takav način je do 1935. oslobođen moratorija veći dio malih uložaka. Koliko je ranijih uložaka isplaćeno i koliko ostalo, odnosno kolika je bila stvarna nova štednja teško je ustanoviti, ali je 1940. ukupna stara i nova štednja iznosila samo 100 miliona manje nego 1932. godine. Po novom računu je nova štednja porasla od 1936. do 1939. samo za oko 200 miliona. Budući da je u to vrijeme štednja stanovništva znatno porasla u državnim novčanim zavodima sa sjedištem u Beogradu pa ta činjenica pokazuje permanentnu krizu povjerenja ulagača i prema Prvoj hrvatskoj štedionici tijekom 30-tih godina usprkos njenog likvidnog novog poslovanja. U krizi povjerenja 1941. iz Prve hrvatske štedionice podignuto je 40 posto uložaka, premda je štedionica nastavila poslovati.

Ulošci veći od 5.000 dinara uloga ostali su uglavnom pasivni i pokriće štedionici za likvidnost, što je povećavalo povjerenje novih ulagača prema Praštedioni. Uprava štedionice nije izvršila podružtvljenjem tih uložaka putem njihova pretvaranja u dionice bilo zato, jer to nije htjela ili nije mogla, mada je u to vrijeme pustila u opticaj novu emisiju za povećanje glavnice. Ova emisija prvenstvenih dionica u vrijednosti od 20 miliona nije kotirana na Zagrebačkoj burzi, a nije stavljena na raspolaganje starim-štedišama, već je kao i ranije rasprodana akcionarima banke ili poklonjena. Za pretpostaviti je da dionice nisu nominirane na burzi zbog nedostatka domaćeg kapitala, ili slabog funkcioniranja rada burze, ali i zato, jer je vođena politika saniranjem na banku koncern s osloncem na uski krug dioničara. Prva hrvatska štedionica je upravo u vrijeme svog najvećeg uspona i krizi bila na razmeđi pretvaranja u veliki koncern

liberalističkog tipa ili konzervativnog tipa i pobijedila je koncepcija konzervativne banke s novim inozemnim akcionarima /iz SAD/ i njihovim većinskim udjelom dionica. I po toj konzervativnoj koncepciji vođeno je dosta vješto i uspješno balansiranje poslovanja s tuđim sredstvima i naplatom vlastitih potraživanja, što pokazuje i činjenica da je njoj dugovala privreda i javnopravne ustanove skoro dvije milijarde dinara, koje su također zbog krize bili blokirani, ali je i bez sudskih sporova ipak naplaćeno tako veliko dugovanje da je mogla biti isplaćena tolika suma štednih uložaka. Uostalom jedan dio uložaka uvijek je bio stabilan, pa je usprkos krize povjerenja kriza uložničkog posla djelomice stabilizirana s manjim, ali stabilnijim ulozima. Hipotekarni i komunalni zajmovi pretvoreni su u dugoročne. Tako je balansiranjem potraživanja i dugovanja Prva hrvatska štedionica ipak izašla iz krize s početka 30-tih godina likvidnim poslovanjem s tim da samo nekoliko godina nisu isplaćivane dioničarima dividende. Treba također reći da je u suzbijanju posljedica krize pripomogla i Narodna banka zajmom na osnovi eskonta

S obzirom na probleme pročišćavanja poslovanja, i prestrukturiranja angažmana s poduzećima svog koncerna Prva hrvatska štedionica je uspjela srediti probleme također koristeći se spomenutom Uredbom. Naime, kriza novčarstva blokirala je cijelu privredu, posebno industriju, a to je značilo moratorij naplate njihovih dugovanja. I pri rješavanju svojih potraživanja od privrede Praštediona je pokazala vještinu koja se očitovala u razumijevanju poteškoća svojih dužnika, ali i postepeno naplaćivanje svojih potraživanja, pazeći na platežnu sposobnost svojih komitenata. Osim toga je iz svog "novog" poslovanja otpočela već od 1933. dodjeljivati kratkoročne pozajmice i tako postepeno deblokirala privredna poduzeća u kojima je bila zainteresirana. To su pozajmice iznosile 1933.godine 17 miliona dinara, a 1935. toč 130 miliona da bi 1939. iznosile 250 miliona dinara. Ako se tome dodaju i razni dužnici u visini 22 miliona te 102 miliona dugovanja u mjenicama, sve to pokazuje da Prva hrvatska štedionica ne samo održala likvidnost u krizi već je u 30-tim

godinama uspješno poslovala, usprkos vrlo skućenih mogućnosti. Dapače, potraživanja iz "novog" poslovanja bila su 1940 dvostruko veća kod drugih trgovačkih i industrijskih poduzeća nego onih iz vlastitog koncerna, dok je u "starom" poslovanju odnos bio obrnut, odnosno vlastiti koncern je dugovao tri puta više nego ostali.

Moratorijem su zaštićene dvije trećine svih banaka, ali je Prva hrvatska štedionica to razdoblje iskoristila ne samo za odgodu plaćanja, već i za transformaciju svojeg poslovanja. Poduzeća vlastitog koncerna sanirana su dijelom otpisima, dijelom raskidima s nerentabilnim angažmanima, ili naplatom dugovanja ili pak uspješnim novim poslovanjem uz pomoć kratkoročnih kredita. Na taj način razriješena su i potraživanja s drugim poduzećima, dakako u različitim angažmanima. Industrije Praštedovog koncerna radile su uskoro opet uspješno i već od 1936. dijelile dividendu. Ali u tom procesu pročišćavanja svog koncerna Prva hrvatska štedionici je do 1939. reducirala svoje industrijske angažmane na svega 11 posto aktive. Ostalo je industrijskih akcija u vrijednosti 200 miliona i to najviše u industriji drva i papira, zatim u mlinskoj industriji, pa u novčarskim i osiguravajućim zavodima, akcija elektro-kemijske industrije i šećerne, gradskih poduzeća, zatim u industriji željeza i mašina, trgovačkih i prometnih poduzeća, akcija litografskih i štamparskih poduzeća te nešto tekstilne industrije i rudarske, zadržan je udio u svim industrijskim granama, ali uložen u već "uhodana" i rentabilna poduzeća i ona koja su prolazila sanaciju. 1939. bilo je u industrijskom koncernu Prve hrvatske štedionice 39 velikih poduzeća, među kojima i takvih koja su imala svoj vojni park te pogone manje tvornice za izradu sirovina ili polufabrikata, kao Dioničko društvo domaće tvornice predenja i tkanja u Dugoj Resi ili Tvornica vagona, strojeva i mostova u Slavonskom Brodu, sušačka tvornica papira i neke druge, koje su bile među najvećim u zemlji. Također je imala udio u pronalaženju i proizvodnji nafte i zemnog plina.

Najvećim smanjenjem dubioza i "novim" poslovanjem uspostavljena je do kraja 30-tih godina ravnoteža u poslovanju Prve

hrvatske štedionice s privredom na isti način kao i s ulošcima. Tako je uz smanjenje vrijednosnih papira iz "starog" poslovanja kupljeno do 1939. blizu 95 miliona novih, što je približno bilo jednako ukupnoj vrijednosti tih vrijednosnica s početka 30-tih godina, odnosno s približno 15 posto bilančne sume. Do kraja 30-tih godina Prva hrvatska štedionica bila je opet sređena novčana institucija koncern, ali ipak s izmijenjenim osnovnim obilježjem. Ona više nije bila novčana ustanova nacionalne štednje, akumulacije i distribucije domaćeg kapitala s ciljem pomoći štedišama i domaćoj privredi, kako je bila zamišljena i kako je desetljećima djelovala, već je postala banka-koncern kao i sve ostale, s poljuljanim povjerenjem štediša, ali i dalje s vrlo razgranatim poslovanjem. Ulogu nacionalne banke trebala je preuzeti Štedionica Savske banovine, a zatim Banovine hrvatske kao poludržavne novčane institucije. Kad je u ratnom razdoblju drugog svjetskog rata uspostavljen državni nadzor nad industrijom i cijelom privredom, Prva hrvatska štedionica je ostala uglavnom kao novčana ustanova za plaćanja s inozemstvom, zbog svojih poslovnih veza sa svim većim evropskim i svjetskim bankama. Prva hrvatska štedionica je sudskom odlukom 1945. ukinuta i proglašen je likvidacioni postupak, koji je trajao 20 godina i završen njenom nacionalizacijom 1965. godine.

Prva hrvatska štedionica imala je u međuratnom razdoblju upravni odbor sastavljen od 20-30 članova dioničara ili njihovih predstavnika, koji su određivali poslovnu politiku i osnovne smjernice djelovanja štedionice, a organizacijske i tehničko-administrativne poslove uprave vodio je dobro organiziran i stručno osposobljen veliki broj financijskih stručnjaka i činovnika. Prva štedionica je imala relativno malu glavnicu. Otpočela je djelovati s glavnicom od 40.000 srebrnih forinti i 400 dioničara. Kasnije je postepeno povišivana glavnica da bi 1940. iznosila 95 miliona dinara podijeljenih na 150.000 temeljnih dionica nominalne vrijednosti od 500 dinara po dionici. Glavnicu su dopunjavali raznovrsni rezervni fondovi, koji su ponekad prelazili njezinu visinu. Nove emisije dionica najčešće su prodavane ili

poklanjane dioničarima Prve hrvatske štedionice tako da je njeno vlasništva ostajalo u relativno uskom krugu dioničara.

Prema popisu registriranih dionica kod Banske vlasti krajem 1940. bila je ukupna struktura dioničara na temeljnu glavnice slijedeća:

kategorija	broj dioničara	komada dionica
privatnika	5.562	122.595
banke i štedionice	140	12.966
osiguravajuća društva	4	4.938
zadruge	9	136
poduzeća	38	1.660
zaklade	42	2.398
društva i korporacije	4	348
četvrtine dionica	3.584	4.959
desetine	1.375	5.764
Sveukupno	5.799 (bez četvrtina i desetina)	150.000

Najveći broj dionica imali su 5.562 privatnika raspodijeljenih u postotnom omjeru na slijedeći način:

do 10 dionica	do 40	do 100	do 200	do 500	do 1.000 i više
74,4	14,76	7	2,6	1	0,05

približno	kapitala	13,4	17,23	20,36	15,47	16,78	14.21
-----------	----------	------	-------	-------	-------	-------	-------

Iz navedenih pokazatelja vidljivo je da su "sitni" dioničari bili najbrojniji kao i "sitni" štediše Praštedione, ali i s najmanjim učešćem kapitala, a to znači i udjela u upravljanju. Najutjecajnija trebala biti grupa od 40 dionica i više, odnosno od 100, što je bila relativno mala grupa dioničara. No čini se da je politiku Prve hrvatske štedionice određivao znatno maji broj dioničara i vrlo stručni i složeni činovnički sustav. U tom smislu se javlja i kod

suvremenika mišljenje da je Prva hrvatska Štedionica svojevrsno ministarstvo za štednju, jedan poseban socijalno-privredni sustav više nego novčani zavod te da je bliži državnim i polu državnim nego privatnim zavodima.

Ako rezimiramo djelovanje Prve hrvatske štedionice u vremenu od njezina osnutka 1846. do 1940., odnosno u vrijeme njezinog djelovanja kao dioničkog novčanog zavoda, možemo razlikovati nekoliko etapa u njenom razvoju. U prvoj etapi koja seže do početka XX stoljeća ona je tipičan depozitni zavod, koji je obavljao i bankarske poslove, ali je bio namijenjen pretežno «malih» štedišama i akumulaciji domaćega kapitala te kreditiranju štediša. U drugom razdoblju koje seže do pred kraj prvog svjetskog rata, odnosno ujedinjenja hrvatskih zemalja u zajednicu Državu Srba, Hrvata i Slovenaca, Prva hrvatska štedionica proširuje svoje djelovanja, posebno s hipotekarnih klauzuriranim kreditima, komunalnim založnicama, mjeničnim poslovima, efektima i kreditiranjem privrednika. U trećem razdoblju, koje traje do 1940., odnosno do drugog svjetskog rata, Prva hrvatska štedionica intenzivira poslove s raznovrsnim angažmanima u privredi, odnosno pretvara se u veliki koncern. U tom razdoblju razvijalo se novčarstvo u hrvatskim zemljama i uz Praštedionu djelovalo je i mnogo manjih i većih novčanih zavoda, ali Prva hrvatska štedionica zadržala je uvijek svoju poziciju prvog, najvećeg i najznačajnijeg novčanog zavoda u hrvatskim zemljama. Ona je predvodila koncentraciju domaćih kapitala, njihovu distribuciju u privredu u pravo vrijeme i na pravom mjestu, bila je svojevrsan nadzor i planer u hrvatskom gospodarstvu svog vremena pa je po svojem djelovanju i snazi predstavljala hrvatsku privrednu i nacionalnu banku. Prva hrvatska štedionica imala je sve značajke najvećih evropski banaka, iako nije raspolagala s toliko sredstava kao te banke, što je shvatljivo s obzirom na sredinu u kojoj je djelovala. Njezina je veličina bila u tome što je izrasla iz jedne skromne gospodarske sredine do takvih razmjera, pa iako je

tu sredinu prerasla, ona je bila uvijek spremna i sposobna da toj sredini pomogne. Tijekom vremena i na razmeđu krize u 30-tim godinama Prva hrvatska štedionica uspjela je nadvladati tu krizu, ali je njena uprava i vodstvo ostalo u okvirima klasičnih i uobičajeni shvaćanja o upravnim i ekonomsko-pravnim odnosima novčanog zavoda i njegovih korisnika. Ona nije bila zainteresirana i sposobna na svoje podružvljavanje putem povezivanja štediša i akcionarstva u liberalističkoj orijentaciji povezivanja svih sudionika u privredi. Dakako da je pri tome i pitanje koliko su na takvu suradnju bili spremni i štediše, a ne samo uprava štedionice i njezini akcionari. Konzervativna politika uprave Prve hrvatske štedionice u 30-tim godinama bila je jedan od važnih uzroka krize povjerenja štediša i povremeno predmet kritika javnosti. Usprkos uspješnom poslovanju i prevladavanju krize, Prva hrvatska štedionica je u krajem 30-tih godina ipak bila potisnuta s pozicija ugleda koji je tokom razvoja stekla kao najveći hrvatski nacionalni novčarski zavod, ali je bila i ostala najveća, najmarkantnija i najutjecajnija novčarska instituciji koja je u hrvatskoj privredi djelovala. Prva hrvatska štedionica je bila i uvažavana evropska novčarska institucija te je po svojem značaju, poslovnosti i poslovnim vezama pripadala većim evropskim novčanim zavodima. Suradivala s približno 30 najvećih evropskih i nekoliko američkih banaka te je po opsegu svojeg poslovanja pripadala najvećim svjetskim bankama. Stoga je ona i dio povijesti evropskih banaka i evropskog pa i svjetskog novčarstva.